RUDOLF BJÖRKMAN.

JÖNKÖPINGS UPPBYGGANDE

AF

GUSTAF II ADOLF.

SEPARATTRYCK I 25 EXEMPLAR UR JÖNKÖPINGS-POSTEN

1902 OCH 1903.

Jönköping 1903.
Tryckt hos H. Halls Boktr.-Aktiebolag.

Dessa anspråkslösa uppsatser äro egentligen endast ett hopförande på ett ställe af uppgifter från tryckta källor. Endast i obetydlig grad har träget arbete på annat håll tillåtit mig att genom direkta arkivforskningar utfylla eller korrigera ifrågavarande uppgifter. Då uppsatserna utarbetats för att återgifvas i en tidning, hafva emellertid af lätt insedda skäl de använda källorna ej kunnat i noter citeras. Jag anser mig därför pliktig att i detta separattryck upplysa om att den viktigaste källa, jag öst ur, varit "K. Fortifikationens historia" af Ludwig W:son Munthe med dess talrika och på en rikedom af arkivutdrag stödda uppgifter rörande Jönköpings fästning och slott.

Stockholm i Augusti 1903.

RUDOLF BJÖRKMAN.

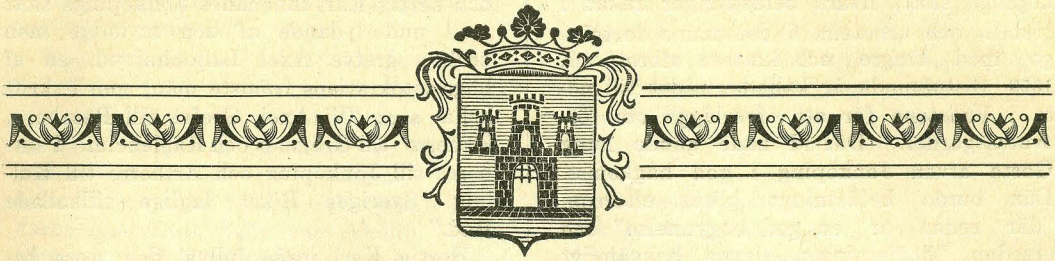

I.

"Konung Gustaf Adolph den andre och store, som för vår rena lära sitt dyra blod icke sparade utan i alla tider wyrdat blifver, har ibland andre Städers anläggande också haft försorg för vår Stads ånyo uppbyggande på det ställe han nu står.

En torr sand-refvel emellan den store insiön Wetter och den lille eller Munkesiön; en diup sumpig måsse emellan bemelte Lille- och Råcksiöarna blifver nu till hus och boningar, träd- och örtegårdar brukbar och nyttig gjord."

Dessa ord äro en mans, som väl är värd att höras, då fråga är om Jönköpings historia. De yttrades nämligen af en bland stadens mest framstående borgmästare, Nils Kellander, i det tal, han höll å Jönköpings rådhus den 21 augusti 1751, då han tillträdde sitt ämbete. Talet, som bar vittne om forskningar i Jönköpings historia, innehöll en kort historik öfver stadens öden och mottogs med sådant intresse, att det på borgerskapets begäran befordrades till trycket.

Ej många af dem, som nu bygga och bo i Jönköping, som där arbeta och förslitas i kampen om brödet, hafva fullt klart för sig, hvad den härliga Vetterstaden har Gustaf II Adolf att tacka för. Det var han, som ur askan lät den uppstå på sin nya plats, befäste den mot yttre fiender, där grundlade industrier, ditskaffade goda arbetare från in- och utlandet, gynnade den med privilegier samt ordnade stadens förhållanden i så fasta former och gaf åt dess lif så stark impuls, att Jönköping under århundraden fortsatte att utvecklas i den riktning, som angifvits af den store konungen.

* *
*

Det som under medeltiden gaf vikt åt Jönköping och lät staden intaga en mera bemärkt plats, var dess slott. Om äldsta anläggningen af Jönköpings slott saknas alla underrättelser. Troligen inföll den i en tid, då de olika landskapen styrdes af särskilda regenter, och ett gränsfäste på denna punkt måste anses vara af största vikt. Den äldsta underrättelse vi hafva om dess öden är från 1279, då det belägrades men förgäfves af de upproriska Folkungarne. Under fejden mellan konung Birger Magnusson och hans bröder intogs slottet och förstördes 1309 af hertig Erik. År 1452 belägrades och intogs det då återställda slottet af konung Karl Knutsson. Stadens gamla sigill, föreställande ett fäste med tre torn utan spetsar, antyder slottets utseende.

Gustaf Wasa började 1545 förstärka Jönköpings slott, hvars befästningar råkat i förfall, och arbetena å detsamma fortgingo med längre och kortare afbrott till 1559. Sistnämnda år kallades rådet till möte i Vadstena för att öfverlägga om försvarsåtgärder. Därvid hade gamle kung Gösta äfven Jönköping i god hågkomst. Där borde befästningar göras, eftersom "där redan är en god begynnelse" och emedan "befästningen ligger bekvämligt nog för Östergötland, Småland, Vestergötland och Nerike, liksom för en af de starka härvägarne genom landet."

När Erik XIV fick oro för grannen i söder, skyndade han att förstärka Jönköpings befästningar, och dit sändes 1567 Arendt de Roy, under hvars ledning en skans uppfördes. Arendt de Roy var en nederländare, som inkallats i Sverige och som särskildt hade i uppdrag att förestå byggnadsarbetena i Vadstena. Jönköpings befästningar hade genom de Roys arbeten vunnit så pass styrka, att stadens invånare bakom desamma funno skydd, när de 1568 nödgades med egna händer sätta eld på hus och hem för att hindra jutarne att där taga vinterkvarter.

Under Johan III gjordes ej mycket för Jönköpings befästningar, ehuru en särskild byggmästare tyckes ha varit anställd vid slottet. År 1576 skrifver han visserligen till Michel Sigfridsson, Erik Galle och Clemet Stolpe, att det hus eller slott, som tillförne varit vid Jönköping, nu är så godt som platt ödelagdt och förfallet, så att både grundval, källare, rum och annat mer i grund förfaller, hvarför han befallde några förarbeten. Men redan året därpå skrifver konungen till Erik Galle, att tills vidare skulle endast läggas ett "förloradt tak" öfver slottsmuren; på fästningen var för öfrigt så stor kostnad nedlagd, "att densamma därför ej, såsom ifrågasatt varit, borde flyttas till annan plats."

Det är första gången man hör antydas planer om att flytta den gamla fästningen.

Emellertid inställde snart konung Johan alla befästningsarbeten i Jönköping, och till Vadstena anslogos de dagsverken, som eljes skulle utgått till Jönköpings slotts förbyggning.

Under kampen mellan konung Sigismund och hertig Karl innehades Jönköpings slott med underlydande af den myndige men orolige grefve Axel Leijonhufvud, en af högaristokratiens främste män, som i skrift kallar sig: "Vi Axel, Grefve till Raseborg, Friherre till Gräfsnäs och Kägleholm, Pantherre till Jönköping och Arfherre till Kulling, Sveriges Rikes laglige tillkallade Råd."

Hertig Karl insåg fullväl den stora betydelse, som Jönköping hade såsom viktigt gränsfäste mot Danmark, och beslöt att här förlägga en stark fästning.

Befästningsväsendet i Sverige hade under dessa tider gjort betydande framsteg. De nya system, som under de stora kontinentala striderna kommit till användning, trängde sig äfven fram till Sverige. Särskilda byggmästare anställdes, och innan inom Sverige hunnit danas en kår af fortifikations-officerare, inskrefvos för befästningsarbetena utländingar: tyskar, fransmän, till och med italienare, men i synnerhet nederländare. Den fästning, som hertig Karl planerade för Jönköping, skulle naturligtvis blifva efter det nya systemet. Han vidtog därför den åtgärd, som konung Johan antydt; han öfvergaf nämligen det gamla medeltidsfästet och förlade fästningen till det forna gråbrödraklostret, som omdanades till slott och blef medelpunkten i den nya fästningsbyggnaden. Medeltidsborgen hade legat invid kanalen strax väster om nuvarande södra svängbron; det nya slottet hade sin plats ett stycke söder därom, ungefär omedelbart norr om det nuvarande tullhuset.

Arbetet började redan under grefve Axels tid, som erhållit sin förläning bland annat mot villkor, att en del af räntorna skulle användas till byggande af Jönköpings befästning, hvarpå klara räkenskaper skulle hållas. Grefve Axel Leijonhufvud var emellertid för orolig att under dessa upprörda tider vilja foga sig efter Karl IX:s stränga regemente. Ehuru han själf suttit i blodsdomstolen i Linköping, nödgades han till slut fly ur riket. Länge bibehöll han på trots sina stora, braskande titlar, men Jönköpings stad, hus och län blefvo faktiskt befriade från denne "pantherre". Arbetena togo, som sagdt, bättre

fart, och konungen tillskref befallningsmannen Olof Hård att med all makt pådrifva befästningarne.

Som byggmästare anställdes 1600 Långe Henrik i Vadstena. Denne synes också hafva varit nederländare; hans egentliga namn var Hendrich van Huffuen. Sedan han en tid varit verksam i Stockholm bland annat i Gråmunkekyrkan (Riddarholmskyrkan), hade han erhållit befallning att med 4 murmästarsvenner begifva sig till Vadstena. Endast i tre år stannade han kvar vid arbetena i Jönköping.

Hendrich van Huffnen utnämndes nämligen 1603 till byggmästare öfver alla slott och hus i Uppland och Vestmanland samt på Stockholms slott. Samma år fick Hans Fleming i uppdrag att förestå befästningsarbetena i Jönköping.

Om denne märklige man, som blef nydanaren af Jönköpings slott och stad, veta vi endast föga. Hans Fleming ("Hans Byggmäster", "mäster Hans") blef Arendt de Roys efterträdare som byggmästare i Vadstena och var sannolikt liksom han till börden nederländare. I alla händelser tillhörde han ej den samtida svenska adelssläkten. Hans sigill visar ett vanligt borgerligt bomärke jämte bokstäfverna H. F. och af ett sådant skrifsätt som "bougmester" (byggmästare) i ett hans kvitto torde med största sannolikhet kunna antagas, att han var utländing. Första gången Hans Fleming omnämnes är i ett bref af 1588 från Hogenskild Bjelke, ståthållare i Östergötland, af hvilket bref framgår, att Fleming utöfvade tillsynen öfver flera kronans byggnader i Östergötland. Efter Arendt de Roys död erhöll Fleming den 11 augusti 1590 beställning som byggmästare i Vadstena. Mäster Hans var en skicklig och driftig man samt tillvann sig i hög grad sina konungars förtroende. Han blef till slut ett slags öfverbyggmästare, i det han 1605 fick beställning ej blott på Vadstena och Jönköpings befästningar utan äfven på Elfsborg och Gullberg samt Nylöse och det nyanlagda Göteborg. Därtill lades längre fram äfven befästningarna vid Kalmar.

En så högt betrodd man, som mäster Hans, åtnjöt också en betydande aflöning. År 1599 utgjordes hans beställning af 60 daler samt 30 tunnor spannmål, 2 oxar, 1 tunna salt fisk och 4 lispund smör; men 1605 fick han ytterligare, för det han lät bruka sig äfven vid Elfsborg och Vadstena, 60 daler för hvardera af dessa platser samt fri kost och täring hvarjämte han vid Jönköping erhöll "foder och mål" (24 lass hö och 6 tunnor hafre) till 2 hästar att begagna mellan befästningarne. Mäster Hans fick emellertid så småningom att fordra på Jönköpings befästnings byggnad, men detta förklarade han sig 1611 skola efterskänka, om hans beställning förbättrades till 300 dlr, 100 tr spannmål, 4 par oxar, 1 t:a smör, 12 lispund humle, 24 lass hö och 10 t:r hafre, som ock skedde. Dessutom erhöll mäster Hans tid efter annan gårdar som bevis på konungens ynnest. Så fick han Fagerslätt i Rogberga och Jordtorp (?) i Ljungarum. Ännu så sent som den 25 maj 1622 erhåller han som byggmästare vid Jönköpings och Kalmar befästningar konung Gustaf Adolfs bekräftelse på en gård i Östergötland.

Under mäster Hans' förfarna och energiska ledning skredo befästningsarbetena framåt så godt tillgängliga medel tilläto.

Afdelningschefen för byggnadsafdelningen vid Fortifikationsstabens hufvudstation i Stockholm, öfverste Ludvig W:son Munthe, (bördig från Jönköping) håller på att utgifva ett intressant och om rika arkivforskningar vittnande arbete, "Fortifikationens historia", hvari för första gången offentliggöras åtskilliga teckningar ur Fortifikationens arkiv. En i ifrågavarande arbete införd ritning från början af 1600-talet visar oss det till slott förvandlade klostret i Jönköping med dess befästningar. Bilden af slottet känna vi godt igen. Den är densamma, som Victor Rydberg redan förut efter samma teckning offentliggjort i tidskriften Svea för 1881. Men befästningarna kring slottet ha ej förut varit i tryck återgifna.

Vid befästningarna efter nya systemen hade tornen eller rundlarne ersatts med fyrhörniga befästningar, hvilka i den tidens svenska skrifvelser kallas "pastejer" eller "postijer". Ordet kommer af det tyska "Bastei", en äldre benämning för hvad i fortifikationen allmänt kallas bastion. Den skamplun eller ritning, efter hvilker

de nya befästningarna vid Jönköping utfördes, visade en fyrhörnig bastionsutstakning. Omkring slottet skulle sålunda uppföras en fyrsidig befästning, hvars sidor utgjordes af raka murar och hvars hörn kröntes af bastioner. De två mot väster liggande landbastionerna voro stora, men de två östra i Munksjön utgående mindre. Alla befästningslinier mot land voro kasematterade, bastionernas två i vinkel framspringande längdsidor ("faserna") till och med i två våningar. Deras två öfrige sidor ("flankerna") voro mindre och i en våning. Mellan bastionerna löpte de rätliniga vallarna ("kurtiner"), också de mot land kasematterade. Dessa rätliniga vallar stötte ej omedelbart ihop med "flankerna", utan inre ändarna af såväl flanker som kurtiner voro invikna, så att mellan bastionens kortsida och den långa räta vallen uppstod en större fördjupning. Enligt kung Karls bestämmelse skulle från den nordvästra bastionen ("postiijinen") gräfvas en graf rakt ned till Vättern. Öfver denna graf skulle slås en bro midt emot bron öfver kanalen mellan Munksjön och Vättern, så "att Landswägen löper sedan longz utt medh siön".

Med aldrig tröttnande omsorg vakade Karl IX öfver arbetena vid Jönköping. Gång på gång skrifver han än till ståthållaren på slottet, än till mr Hans, äggande och påskyndande samt gifvande order om än den ena detaljen, än den andra.

Till arbetets fullgörande befalldes bönderna att göra dagsverken och vinterkörslor. Denna skyldighet ålåg hufvudsakligast skattebönderna, men äfven kronans landbönder i Jönköpings slotts län fingo göra dylika dagsverken. Däremot var frälseböndernas förpliktelse i detta fall mera tvifvelaktig. Hvilken oerhörd tunga härigenom lades på bönderna kan man förstå däraf, att konung Karl 1602 förordnade, att, eftersom stor makt låg uppå att det fäste, som vid Jönköping börjadt var, fullföljdes, så skulle alla dagsverken och vinterkörslor med grästen och annat från Sunnerbo och Västbo härad i Småland samt Vartofta, Redvägs och Frökinds härad i Västergötland dit utgöras. Denna skyldighet blef för de längst bort boende nästan olidlig.

Också fingo de, som så önskade, ersätta dagsverkena med pänningar. Trots konungens upprepade ifriga och vredgade påminnelser till såväl befallningsman Olof Hård som mäster Hans skred arbetet ej framåt med den snabbhet, som konungen i sin ifver önskade. Pänningbristen och bönderna motvillighet mot dagsverkena lade häremot stora hinder. Den förtörnade konungen uppkallade 1604 mäster Hans till Stockholm att svara härför. Han kunde emellertid gifva fullgiltiga skäl för dröjsmålet och fick nya bevis på konungens bevågenhet och förtroende. Konungen kommenderade då knektar till hjälp, hvarjämte befallningarna till bönderna i Småland och Västergötland om dagsverkenas fullgörande blefvo skärpta. Under 1605 och 1606 arbetade knektar från Sunnerbo i 10 veckor hvartdera året på befästningarna; 1607 arbetade 600 knektar i 10 veckor; 1608 arbetade Knut Arvidssons och Sven Sonesons knektar jämte nyutskrifna sådana i 3 månader. 1609 befalldes den nye ståthållaren i Jönköping Erik Månsson Ulfsparre att särskildt fortskynda befästningsarbetena. Stadens borgare befalldes att biträda med framforslandet af timmer och uppsättande af staket kring vallen. Ett dylikt staket gjordes af pålar, tjocka som "en laglig mans ben" och minst två famnar långa. Pålarna sattes så nära hvarandra, att en karl endast med möda kunde komma emellan dem. År 1610 arbetade Asser Arfvedssons och Håkan Ammunsons knektar $3^1/_2$ månader hvardera och mot årets slut ditbeordrades ytterligare två dalefänikor. Befästningarna voro nu så långt framskridna, att de kunde börja bestyckas, hvarför tio kanoner ditsändes från Nyköping.

År 1611 utfärdades dock en ny förordning om årliga dagsverkspänningar, som snarast möjligt skulle levereras till mr Hans.

Konungen i sitt bekymmer för Jönköping var emellertid ej därmed nöjd. Fästningen kunde nämligen ej skydda staden, så som den låg, hvarför borgerskapet 1611 befalldes att flytta sina hus på sandrefveln mellan Vättern samt småsjöarne hvarigenom staden skulle få ett i försvarshänseende ypperligt läge.

I Fortifikationens arkiv finnes en penn-teckning från denna tid, utgörande det första utkastet till det nya Jönköping. Denna penn-teckning är i många afseenden synnerligen intressant. Af det dåvarande Jönköping synes endast kyrkan, hvars läge, bortglömdt under mera än två sekler, sålunda konstateras, samt de pågående befästningarna väster om Munksjön. Mellan sjöarna breder på sandrefveln den nya tilltänkta staden ut sig med en enda bred gata, vid hvars midt ligger torget. Öster om staden är tecknad en kanal, som skulle förbinda Vättern med det söder om den blifvande staden sig sträckande moraset. — Längst bort i öster ligger Romuleborg (Rumlaborgs fäste) och i sydost "Ladugården" (Ryhof).

Någon flyttning af staden kom emellertid ej under konung Karls lifstid till stånd. Det uppblossande kriget med Danmark lade däremot oöfverstigliga hinder.

———:o:———

II.

Det i Jönköpings historia så ödesdigra året 1612 hade ingått. Den unge Gustaf II Adolf ansträngde rikets yttersta krafter för att försvara fosterlandet mot danskarne. Sedan konungen ordnat gränsförsvaret i östra Småland, begaf han sig till Jönköping, där han inträffade den 16 februari. Vid sina besök i Jönköping bodde konungen på slottet hos ståthållaren, som där hade sitt residens. Ståthållarne — stundom voro de två samtidigt — ombyttes tidt och tätt; ty konungarnas misstro under dessa tider af fejder och förvecklingar ville ej tillåta någon fatta fast position på en så viktig plats.

På slottet åt man vid två bord. Vid ståthållarebordet, där man spisade efter herreordningen, sutto ståthållaren och den högre slottsbetjäningen; vid svennebordet, där man spisade efter svenneordningen, satt den lägre betjäningen. Vin och herreöl bestodos vid förra bordet, fogdeöl och svenneöl vid det senare. Till en tunna herreöl åtgingo 1 tunna malt och 4 marker humle, till en tunna fogdeöl 4 skäppor malt och 3 marker humle samt till en tunna svenneöl $1^1/_2$ skäppa malt och en mark humle. Man komsumerade betydligt med öl den tiden. Af räkenskaperna från Jönköpings slott framgår, att under ett år, från 21 oktober 1612 till 1 oktober 1613, 133 personer där spisade, hvilka förtärde $^1/_2$ åm vin, 1 tunna Rostockeröl, $199^1/_2$ tunnor herreöl, 266 tunnor fogdeöl samt 533 tunnor svenneöl utom allehande matvaror.

Kalmar hade genom förräderi fallit i danskarnes händer. Ännu innehade visserligen svenskarne Elfsborgs fäste vid Västerhafvet; men det var tvifvelaktigt, om denna framskjutna post i längden kunde försvaras. Fölle äfven Elfsborg, så vore Jönköping den viktigaste platsen i södra Sverige, en nyckel till nedre landet. Till ståthållare på Jönköpings slott hade konungen också insatt två män, till hvilka han hyste stort förtroende, Olof Larsson Hård och Sten Claesson Bölja.

Olof Larsson Hård till Segerstad, Skemningsfors, Halebo och Tubbetorp var en beprövad krigare. Vid den tid, hvarom nu är fråga, var han visserligen 57 år gammal, men ännu kraftig och fullt stridsduglig. Han hade under de inbördes striderna mellan Sigismund och hertig Carl afgjordt ställt sig på hertigens sida. Han hade också sedan gammalt varit förbunden med hertigen, åtföljt denne på hans resa till Pfaltz samt från Tyskland hemfört som brud en skön hessisk adelsdam, hofröken hos hertig Carls pfaltziska gemål. För sin trohet mot hertigen hade han fått plikta med hårdt fängelse i Polen, då han en gång föll i Sigismunds händer. Sedan han blifvit fri, hade åt honom anförtrotts flera militära förtroendeposter i Småland. Han dog 1630 och ligger jämte sin fru begrafven på Refteleds kyrkogård. Åt denne vän till den hädangångne fadren hade konungen närmast uppdragit försvaret af Jönköpings slott.

Vid hans sida hade han ställt en annan beprövad krigare. Om Sten Claesson Bölja till Täby veta vi ej mycket. År 1590 hade han varit kvartermästare vid Nils Germundssons fana och året därpå ryttmästa-

re därstädes. Längre fram blef han adlad af Gustaf II Adolf.

Med dessa båda rådgjorde konungen om Jönköpings försvar; ty försvaras måste platsen till det yttersta. Endast helt kort hann emellertid konungen denna gång dröja kvar i Jönköping; han måste skynda till Stockholm att vidtaga förberedelser till sommarfälttåget. Resultaten af konungens besök i Jönköping visade sig emellertid snart. Redan den 22 februari förordnade han, att gärden från Östbo och Västbo, Västra, Sunnerbo, Södra och Norra Vedbo, Tveta, Vista, Mo samt Sevede och Kinds härad skulle af fogdarne levereras till byggmästaren i Jönköping. En ny militär kraft skickade han dit, i det att han den 7 april utnämnde holländaren Anders Gooson van der Maa till chargent major eller öfverste vaktmästare i Jönköping med förbindelse att försvara fästningen mot rikets fiender såsom "en tapper och ärlig vaktmästare och krigsman". Hans fullmakt innehöll befallning om att "slottet skulle med skansar, vallar, murar och bålverk befästas, förbättras och förmeras". Skrifvaren å slottet Anders Bengtssons räkenskaper låta oss förstå, att den holländske "vaktmästaren" åtnjöt en god aflöning. Kontant hade han 800 daler om året samt dessutom i månaden 2 tunnor spanmål till öl och bröd, 5 marker humle, 8 marker smör, 1 pund salt kött och fläsk, 1¼ pund salt fisk, 6 marker torrfisk, 2 får, 8 höns samt 1¼ pund färskt kött. Dessutom hade han särskildt till 4 tjänare.

De båda nämnda ståthållarne hade endast att sysselsätta sig med fästningens förstärkande och försvar. Till ståthållare och landshöfding öfver Jönköpings och Kronobergs län förordnades Jöran Månsson Stjerna till Eskilstorp, Hörstad och Bolmsnäs. Han hade varit Carl IX:s man, suttit i blodsdomstolen i Linköping samt åtnjöt Gustaf Adolfs stora förtroende. Han var beprövad i mångahanda värf. Redan under Johan III hade han varit häradshöfding i Östbo. Därefter hade han blifvit militär samt kommenderat ett regemente småländska knektar. En tid hade han varit öfverste för allt småländskt fotfolk; han hade till och med tjänstgjort som ståthållare på Kalmar. Han skulle nu öfvervaka befästningsarbetena men framför allt förestå den inre förvaltningen. Dessutom utnämnde konungen riksdrotset grefve Magnus Brahe till ståthållare och landshöfding öfver allt Småland. På så sätt ville konungen samla så många krafter till försvaret som möjligt.

Under Hans Flemings och van der Maas ledning bedrefvos arbetena vid Jönköping så godt sig göra lät för knektarnes tredska och försummelse, hvaröfver ståthållaren Sten Claesson klagade i bref till konungen. Gustaf Adolf befallde omedelbart att de försumlige skulle straffas och arbetet påskyndas. Så väl från Stockholm som äfven sedan krigsoperationerna ånyo börjat och konungen själf deltog i desamma följde han arbetet i Jönköping med stor uppmärksamhet samt utfärdade flere förordningar om allmogens dagsverken. Intressant är att härvid iakttaga, huru den unge konungen trots den hotande faran ej dref allmogen utöfver hvad den själf åtog sig. När konungen utfärdat befallning, att bönderna inom Jönköpings län skulle framföra en viss kvantitet torf till fästningen, men de ej ville åtaga sig mera än 6 lass torf på helgård och 3 lass på halfgård, lät konungen därvid bero samt sade, att han "med dem ville öppna nya underhandlingar."

Ju mera faran nalkades, desto ifrigare blefvo konungens ansträngningar. Order utgafs, att Hakon Anderssons, Kasper Hinles och Knut Arfvidssons fänikor ånyo skulle arbeta på befästningarna. I början af juli skrefs till undersåtarne i Småland om dagsverken i Jönköping, börande en "fulltagse" karl med egen kost utgå från hvarje gård; och underhandlingar öppnades med allmogen i Redväg och Kind om utgörande af 4 till 6 dagsverken. Konungen gaf äfven ståthållarne tillstånd att låta till sig inhämta all boskap på landet däromkring. Dessutom utskickade han ombud kring Småland att af häradsfogdarne eller, om de ej voro tillstädes, af deras skrifvare och länsmännen infordra allt hvad återstod af kronouppbörden samt att förmå undersåtarne till frivilligt understöd af krigsfolket samt att isynnerhet hos präster och andra förmögnare undersåtar upptaga malt och bröd, hvilken undsättning godtgjordes vid kronoutlagornas betalning. Till Jön-

köpings fästning särskildt försträcktes spannmål, öl, vin och hvarjehanda matvaror af grefve Magnus Brahe, Herman Wrangels fogde på Gedberg, borgerskapet i Norrköping och Jönköping och andra, som därtill hade tillfälle.

Som exempel på dylika försträckningar till fästningen kan omnämnas, att enligt slottets räkenskaper för 1611 grefve Magnus Brahe dit levererade 135 tunnor bröd, 364½ tunnor spannmål, 1½ tunna hvete samt 1 tunna skrädt mjöl, samt kronans förvaltare i Mulseryd 298 tyska får, 66 lam och 4 pund fårost.

Den varma årstiden hade kommit och kriget var åter i full gång. Danskarne opererade med två arméer. I öster hade de under Gert Rantzau börjat röra på sig, och i väster kapitulerade den 24 maj Elfsborgs fästning, hvars belägring kung Kristian ledt i egen person. Först den 2 juni kunde Gustaf Adolf lämna Stockholm och ankom den 7 juni till Mariestad. Under växlande skärmytslingar och marscher höll han danskarnas västarmé i schack, så att kung Kristian ej kunde draga någon större vinning af sin första framgång.

Gustaf Adolf vardt emellertid allt oroligare för det numera dubbelt viktiga Jönköping. Den 4 juli ankom han dit och vidtog genast anordningar för de ännu ofullständiga slottsbefästningarnes provisoriska fullbordande. Oaktadt alla arbeten ansågo emellertid ståthållarne, att utsikterna att kunna försvara fästningen voro alltför ringa, hvarför de föreslogo, att slottet och fästningen skulle sprängas i luften, om fienden trängde hårdt på. Men den unge konungen, modigare än gamla krigare, ville ej lyssna till deras klenmodiga råd utan befallde, att slottet skulle till det yttersta försvaras. I "slottslofven" d. v. s. befälet på slottet insattes som förstärkning en tapper krigare Jesper Andersson Cruus, som fick order att skynda till Jönköping med 300 krigare.

Jesper Andersson Cruus till Edeby, Lundby och Vernestad var född 1576. Han hade tjänstgjort i Finland och Liffland. Deltog sedermera med utmärkelse i ryska kriget samt insattes en kort tid som ståthållare i Novgorod. Efter Gustaf Adolfs död utnämndes han till landshöfding i Kalmar. Dog 1647 samt ligger begrafven i Cruus' familjegraf i Helgarö.

Under uppehållet i Jönköping fick Gustaf Adolf mottaga ett märkligt besök. Konung Jakob I af England sände nämligen en skotte af förnäm börd riddaren Jacob (Sir James) Spens af Wormiston till Sverige att mäkla fred. Jacob Spens var ingen obekant man i Sverige. Redan två år förut hade han som sändebud från konungen af England besökt svenska hofvet, då en förmälning var ifråga mellan svenske kronprinsen Gustaf Adolf och engelska prinsessan Elisabet. Spens ankom midsommardagen 1612 till Stockholm samt hade där öfverläggningar med riksrådet, som affärdade honom till konungen i Jönköping samt förordnade åt honom en cancelli-förvandt till prestaf, hvilken skulle skaffa honom af kronofogdarne fri skjuts och förtäring under vägen. I ett bref till änkedrottningen, dateradt Jönköping den 9 juli 1612, underrättar konungen, att Jacob Spens, sändebud från konungen i England, gårdagen kommit till honom med uppmaning, att han skulle skrifva till konungen af Danmark om fred.

Ännu voro dock förhoppningarna om fred för tidigt väckta; ännu skulle mycket blod flyta och hundratals svenska hem uppgå i lågor innan danska fejden var till ända. Under de få dagar, Gustaf Adolf fick umgås med den skotske ädlingen, fattade han allt mera tycke för honom. Det engelska sände budet öfvergick också kort därefter i svensk tjänst samt blef stamfader för den svenska släkten Spens.

För att ytterligare trygga Jönköping hade Gustaf Adolf ämnat där upprätta ett befästadt läger; men då han mottog underättelse, att Rantzau tågade mot Högsby, befarade han, att Rantzau skulle marschera mot Jönköping, och att de båda danska härarna hade för afsikt att förenas vid denna viktiga plats. Han ansåg därför rådligast att slå danskarnas östhär, innan densamma hunnit komma i förbindelse med västhären. Den 12 juli bröt Gustaf Adolf upp från Jönköping samt satte sig i marsch öfver Eksjö och Hvetlanda mot Målilla för att afskära Rantzau återtåget. Rantzau tvangs härigenom till reträtt, ständigt förföljd af svenskarne. Den 18 ju-

li ankom Rantzau till Högsby men stannade ej där utan skyndade öfver Ålem tillbaka till Ryssby, där han kände sig i säkerhet. Dagen efter Rantzaus afmarsch från Högsby framkom Gustaf Adolf dit samt stannade där några dagar dels för att gifva sitt folk nödig hvila och dels emedan ett ytterligare förföljande genom den förhärjade trakten syntes honom ändamålslöst. Han var dessutom orolig för hvad som tilldragit sig i Västergötland och Jönköping, hvarifrån han saknade alla underrättelser.

På denna del af krigsskådeplatsen hade under tiden viktiga händelser timat. Den 10 juli bröt Kristian IV upp med sitt läger från Gullbergs äng och satte sig i marsch med Jönköping som mål. Marschen gick öfver Landvetter, Sättila, Örby, Svenljunga, Tranemo och Ljungarp till Unnaryd, där han inträffade den 22 juli. Följande dag ryckte konung Kristian i förväg med rytteriet och kunde på eftermiddagen rekognosera Jönköpings fästning. Då han emellertid ej medförde något groft artilleri, kunde han ej skrida till angrepp. Danskarne slogo läger å Clementstorp (Klämestorp) vid en kvarn — Klimstorps Rye som det heter i danska berättelser —. På Klämestorps ägor ha i senare tid hittats åtskilliga minnen från danskarnes läger där 1612.

Danskarnes ankomst satte trakten i skräck. Några skutor, som kommo med lifsmedel från Askersund till besättningen på slottet, nödgades gå därifrån till Vadstena. På slottet voro de bägge ståthållarne samt Jesper Andersson Cruus och holländaren van der Maa. Däremot var Hans Fleming borta på resa i Östergötland. Så snart man blef fienden varse, gåfvo ståthållarne befallning att tända eld på staden, på det att den ej måtte kunna nyttjas mot fästningen och slottet, hvarefter de af stadens invånare, som ej flydde åt andra håll, drogo sig jämte besättningen inom befästningarna. Faran blef emellertid långt mindre än man befarat. Danskarne voro ej talrika och minskades dagligen genom hunger och sjukdomar. Tidt och tätt företogo de ströftåg omkring staden att proviantera. Den nitiske skrifvaren Anders Bengtsson å slottet rapporterar, att, när belägringen var vid Jönköping, blef af fienden och Sveriges eget krigsfolk borttaget i Ladugården (Ryhof) 9 oxar, 1 ko, 56½ tunna spannmål m. m. Ja, han är så noggrann, att han till och med uppräknar 3 spjäll, 23 glasfönster, 1 ullsax, 1 järnkedja ur fähuset m. m.

Kung Kristian, som ville skaffa sig säkra underrättelser om Rantzau, utsände den 26 juli Albrecht Skeel med 100 ryttare på andra sidan Jönköping att rekognosera. Skeel framträngde 4 mil öster om staden. Där lyckades han taga till fånga några af Gustaf Adolf i förväg utsända ryttare. Af dessa fick han veta, att Rantzau tvungits till återtåg, samt att svenske konungen i ilmarsch skyndade Jönköping till undsättning. Skeel vände genast om, men bakom hans rygg hade bönderna hunnit igenbråta och besätta trenne pass, genom hvilka de danske ryttarne endast med svårighet och stor manspillan kunde bana sig väg. Skeel skrifver själf därom till fru Berta i ett bref af den 30 juli: "Kära hustru! Dina böner och andra, som godt folk hafver gjort för mig, dem hafver vår Herre bönhört; ty nu i förliden söndags, som var den 26 juli, var jag i en så stor lifsfara, som jag antingen hafver varit eller kan komma uti". Skeels rapport förmådde Kristian att redan dagen därpå (den 27 juli) bryta upp. Konungen reste till Halmstad, och härens återtåg skedde med stor skyndsamhet öfver Dummemosse, öfver hvilken danskarne med fyllning gjorde en väg nära en fjärdedels mil, där sedermera stora landsvägen gick fram åt Halmstad och Göteborg.

Skeels rapporter voro fullt tillförlitliga. Gustaf Adolf hade vid Högsby gjort helt om samt öfver Hvetlanda och Eksjö skyndat tillbaka mot Jönköping. Han hade hunnit till Sandsjö och där slagit läger, när han erhöll underrättelse om danskarnes återtåg. Han fann ej mödan värdt att förfölja dem utan skickade endast något rytteri att uppsamla efterblifne, af hvilka åtskilliga nedhöggos.

Själf hade konungen blifvit sjuk; ty under det han förföljde Rantzau öfver skogen till Högsby, hade han, då han var ganska varm, druckit vatten utmed vägen, hvaraf han hastigt blifvit illamående. Från Sandsjö färdades konungen till Jönköping, där han dels för sin sjukdom, dels för att vid-

taga ytterligare åtgärder till fästningens försvar stannade hela augusti månad.

Det var under denna långa vistelse i Jönköping, som konungen uppgjorde de första planerna till det nedbrända Jönköpings återuppbyggande.

——:o:——

III.

I det närmaste hela augusti månad 1612 nödgades Gustaf Adolf för sjuklighet kvarstanna å Jönköpings slott. Änkedrottningen, som vid underrättelsen om konungens sjukdom blifvit ganska bekymrad, önskade, att konungen skulle möta henne i Vadstena och lämna befälet åt hertig Johan. Hertigen ankom också skyndsamt till Jönköping, men då sjukdomen tog häftigare till, vågade konungen ej efterkomma änkedrottningens önskan utan blef kvar i Jönköping samt skickade hertigen tillbaka att leda krigsrustningarne i sitt hertigdöme.

Trots sin sjukdom utvecklade den unge konungen en rastlös verksamhet. Kung Kristian hade efter hemkomsten till Köpenhamn vidtagit sjörustningar; Gustaf Adolf träffade genast åtgärder att möta faran äfven från det hållet. Från sjukrummet i Jönköping ledde han tillika krigsrörelserna i Ryssland samt tillintetgjorde de stämplingar, som utgingo från konung Sigismund i Polen, hvilken till och med låtit utsprida rykten, att svenske konungen aflidit. Också de inrikes angelägenheterna gåfvo konungen mycket att göra. Från Jönköping fördes med hertig Johan en flitig korrespondens, och kallelse utfärdades till riksdagen i Stockholm. På bergsmännens artiklar gafs i Jönköping bekräftelse.

Oaktadt denna brinnande verksamhet fann konungen tillfälle att sysselsätta sig med Jönköping. Närmast låg honom naturligen om hjärtat att fullborda befästningsarbetet för att möta möjligen inträffande angrepp mot denna plats. Ett bref från konungen kallade Hans Fleming oförtöfvadt tillbaka från Östergötland, och under konungens egen uppsikt återupptogs arbetet med kraft. När konungen mot slutet af månaden var så återställd, att han kunde lämna Jönköping, kallades riksrådet dit för att ha tillsyn öfver fästningsarbetena.

Men också till den i aska lagda staden sträckte sig helt visst konungens omsorger, och det lider näppeligen något tvifvel, att planer till stadens återuppbyggande uppgjordes, hvilkas förverkligande dock måste uppskjutas, tills fred slutits.

Hela staden låg i ruiner. Några förmögnare borgarfamiljer hade flytt undan vid fiendens annalkande; de öfriga invånarne sökte sig tak öfver hufvudet, hvar de kunde, och kojor byggdes bland ruinerna af de föra bostäderna.

Bland grushögarne höjde sig spillrorna af templet, hvaraf ännu så mycket kvarstod, att man där nödtorftligen kunde samlas till gudstjänst, som förrättades antingen af kyrkoherden Magnus Petri, hvilken efter branden slagit sig ned i Ljungarum, eller af komministern Dan. Petri Vigander från Risebo, stamfader för den Viganderska släkten. — Skolan flyttades efter branden till Odensjö i Barnarp. Skolans rektor var magister Laurentius Michaelis. Det var en ansedd man. Han satt tillika som bisittare i Tveta häradsrätt och innehade på grund af sin rektorsbefattning Barnarps pastorat som prebende. Om denna tillfälliga förflyttning af Jönköpings skola finnes en intressant anteckning i den likpredikan, som hölls öfver kammarrådet Mårten Augustinsson Leyonsköld, död i Stockholm 1656. I denna likpredikan, som är tryckt i Stockholm 1658, heter det, att den aflidne var född i Jönköping 1600 och son af borgmästaren Augustin Hanson och hans maka Anna Mårtensdotter. Tidigt sattes han i Jönköpings skola och gick där till danska fejden. "Föräldrarna flydde då till Vadstena, men läto hålla honom i skola i en by på landet, benämnd "Oensjö", emedan staden af fienden var afbränd. Där vistades han så länge, att skolan i den nya staden Jönköping blef på nytt färdig och med förra exercitier försedd, då han begaf sig därifrån och dit hem igen och var där till sommaren anno 1616".

Bland stadens borgare var det framför

andra en, som ådrog sig konungens uppmärksamhet genom sin duglighet och begåfning. Han hette Peder Gudmundson. Då denne man kommer att spela den främsta rollen i Jönköpings historia och blef konungens medhjälpare och högra hand vid stadens återuppbyggande, torde vi redan nu kunna dröja något litet vid honom.

I Kurland lefde sedan gammalt den Strombergska släkten, hvilken redan i 14:e seklet där stått i anseende. En ättling af denna släkt Gudmund Svensson Stromberg hade tagit anställning i dansk tjänst samt avancerat till öfverste. I sitt första gifte hade han sonen Peder. Öfverste Stromberg gifte sedermera om sig med Estrid Andersdotter. Det blef nu en hård tid för unge Peder. Både fader och styfmoder sägas hafva varit mycket svåra mot pilten, så att lifvet i hemmet till sist blef honom outhärdligt. Vid 15 års ålder flydde därför Peder från hemmet och begaf sig till Sverige, där han förteg sin adliga börd. Omsider kom han till Jönköping, hvarest han slog sig ned och förvärfvade burskap.

Peder Gudmundsson var en begåfvad ung man, som lärt åtskilligt och sett sig om i världen. Ej underligt därför, om han snart trots sina unga år intog en bemärkt plats bland Jönköpings borgare. Ännu bättre blef hans position, då han 1604 gifte sig med den 24-åriga Anna Månsdotter, dotter af borgmästaren i Jönköping Måns ~~Nilsson~~ Jussm och hans maka Brita Nilsdotter. Med henne lefde han i lyckligt äktenskap, till dess hon dog 1630. Sedan han varit änkling i 14 à 15 år, gifte han om sig med Catharina Törnschiöld, dotter af assessoren Peder Andersson, adlad Törnschiöld till Runstorp, Forsby och Tångerstad, och hans maka Brita Clemensdotter. Fru Catharina berättas hafva varit en lärd kvinna och hafva förstått hebreiska. Sedan Gustaf Adolf fått sin uppmärksamhet fäst på Peder Gudmundsson, förstod han att använda denna kraft. Jönköpings borgare valde Peder Gudmundsson till den ene af sina båda borgmästare och under tiden från 1613 till 1647 innehade han denna hederspost. Hvad han under denna långa tid uträttat få vi i det följande många tillfällen att närmare beröra. För sina många förtjänster blef han 1646 adlad och antog då en försvenskad form af sitt gamla fädernenamn. Han adlades nämligen under namnet Strömberg till Nydala och Öfre Gärda. Han var då redan omgift, och fru Catharina öfvertalade honom, att adelskapet skulle öfvergå endast till barnen i det andra äktenskapet. Då emellertid fru Catharina väl fick döttrar men inga söner, slöt Peder Gudmundsson Strömberg själf sin adliga ätt. Han blef en mäkta rik man och förvärfvade possessioner på flera ställen i Småland. Så köpte han af kronan Brattebo eller Bratteborg samt år 1631 Torpahemmen eller det nuvarande naturskönа Torpa i Jönköpings grannskap. Vidare förvärfvade han sig den också i närheten af Jönköping belägna egendomen Ljungarum, som han efter sig kallade Strömsberg och gjorde till säteri. Han berättas dessutom hafva varit "arrendator öfver några härad i slottslänet". Peder Gudmundsson Strömberg dog 1655 på Ladugården (Ryhof). Hans son ur det ofrälse giftet rådmannen och postmästaren i Jönköping Jöns Pedersson Brattman, hvilket namn han antagit efter Bratteborg, blef genom sina söner stamfader för grefliga ätten Stromberg, friherrliga ätten Stromberg och en ny adelig ätt Strömberg.

När nu konungen rådgjorde med stadens främste män om Jönköpings återuppbyggande, var det ju helt naturligt, att hans största omsorg skulle varda att bygga den nya staden så, att den blefve bättre i stånd att motstå fienden. Konungen upptog därföre sin faders plan att flytta staden österut samt låta det nya Jönköping resa sig på "sanden" mellan de tre sjöarne.

Ifrågavarande "sand" tillhörde ett område, kalladt Rockö, hvilket i senare tid uppskattats till $2\,^5/_8$ mantal. Det gränsade i norr till Vättern, i söder till Munksjön, i väster till kanalen mellan dessa bägge sjöar och i öster till Jädra. Det utgjorde en ödslig och ofruktbar sträcka af kärr och sandreflar, hvilken låg öde och ej ägde något värde i dessa tider, då till och med god jord föga värderades. Så långt Jönköpings jordeböcker sträcka sig, finnes Rockö upptaget såsom stadens tillhörighet

utan att någon upplysning kunnat vinnas om tiden och sättet för dess läggande under staden. Och det är ju mindre underligt, om för ett dylikt öde och värdelöst område saknas bestämda och direkta bevis på stadens besittningsrätt. Men genom stadens flyttning fick området ett stort värde. Regeringen synes då ej hafva hyst samma öfvertygelse om stadens rätt till Rockö som stadens egen styrelse; ty af flere handlingar framgår, att regeringen ansett Rockö såsom en kronan tillhörig mark, hvaröfver Jönköpings invånare ej utan konungens tillstånd ägde disponera. När den nya staden därför längre fram i tiden behöfde utvidgas och åt invånarne uppläts mossen söder om staden för humle- och kålgårdar, kände invånarne sig ej säkra i besittningen af ifrågavarande jordrymd, utan begärde upprepade gånger bekräftelse å berörda upplåtelse. Ännu år 1719 gick denna fråga till Göta hofrätts undersökning och pröfning. Något definitivt afgörande fick den emellertid aldrig, och i följd häraf har aldrig blifvit med visshet utredt och afgjordt, huruvida Rockö rätteligen bör anses som af kronan upplåten och donerad eller som en från äldre tider staden tillhörig mark.

Planerna om Jönköpings återuppbyggande kunde emellertid ej nu realiseras; ty först måste det svåra kriget slutas och Sverige befrias från fiender inom sina gränser. När konungen återvunnit sin hälsa, hade han ärnat resa till Vadstena att där möta änkedrottningen, men kriget tvang honom att afstå därifrån. Den 29 augusti ryckte han från Jönköping till Bogesund, men efter 4 dagar återvände han till Jönköping, hvarifrån han begaf sig till Stockholm, dit han efter nära tre dygns oafbruten färd ankom den 9 september. Men äfven sedan han lämnat Jönköping, vakade han med aldrig tröttande omsorg och energi öfver att försätta fästningen i fullgodt försvarsskick.

Arbetena på Jönköpings befästande gingo raskt undan, så att riksråden, som stannade kvar någon kort tid efter konungens afresa, den 11 september kunde för Gustaf Adolf inberätta, att de två "pastejerna" skulle blifva färdiga påföljande onsdag eller torsdag, och att det, som sedan fattades, kunde blifva färdigt fram på hösten. Denna förhoppning slog dock fel, ty efter riksrådens afresa, gingo arbetena långsammare, hvarför konungen den 6 november infordrade ståthållarnes redogörelser för hvad som gjorts samt befallde dem vara uppmärksamma och hålla god vakt vid porten.

Konungen kunde ej glömma, att ståthållarne å slottet i farans ögonblick ej visat sig situationen fullt vuxne utan velat spränga fästningen i luften. Han förordnade därför Jesper Andersson Cruus till Mostad till ståthållare öfver Jönköpings slott och län, och i fullmakten, som är daterad den 1 oktober 1612, stod det, att detta skedde, på det att fästningen måtte vara försvarad af en ståthållare, som hade hjärta och mod och visste, huru på en gränsfästning borde tillgå. Nytt manskap ditkommenderades, order gåfvos till kaptenerna Grumse och Campbell att begifva sig till Jönköping, och kapten Lars Fordel, som utan någon order dragit med sitt folk från fästningen upp till Västmanland, fick ett strängt bref från konungen att omedelbart återvända till sin post. Alla möjliga utvägar vidtogos att tillräckigt förse fästningen med lifsmedel och krigsförråd. Kammarråden befalldes att leverera till Jönköping så mycket krut, de kunde öfverkomma, vin, salt, salt fisk, några decker oxhudar jämte hampa och lin till strängar, cordeler och luntor. Till Johan Månson skrefs om stycken, krut och bly till fästningen, och fogdarne öfver Småland befalldes att föra all kyrkotionde in på Jönköpings fästning. Fälttygmästaren Erik Jöranssen erhöll fullmakt att hämta från Stockholm till Jönköping två halfva cartover, två hela och två halfva fältslangor, 8 fyrpils stycken och annat krigsförråd. Carl Svensson fick befallning att från Örebro hämta till Jönköping 1,000 tunnor spanmål, och hertig Johan förständigades att bistå med skutor till spanmålens öfverförande. Kammarskrifvaren Nils Sigfridson befalldes att handla med invånarne i Östergötland om spannmål till Jönköpings fästning och till änkedrottningen afläts bref, att något af furstedömets gärd måtte förordnas till Jönköping. I ett bref till hertig Johan säger konungen, att krigsfolket förtärt hvad i Småland vore att tillgå, så att han snart ej visste någon utväg att för-

se Jönköpings fästning med lifsmedel, och att i Hjo väl låge något lifsförråd. Men när konungen ditsändt sitt ombud att öfverenskomma med borgerskapet om dess öfverförande till Jönköping, ville ej borgerskapet sig sådant åtaga utan att få frakten förut betald, så att konungens utskickade måste resa tillbaka med oförrättadt arende, hvadan konungen anmodade hertigen att icke lämna borgerskapet onäpst samt att göra undsättning med 3,000 tunnor spanmål eller så mycket hertigen i hast kunde åstadkomma.

För fabricerandet af tillräckliga mängder salpeter vidtogos åtskilliga atgärder. Huskvarna salpeterbruk sattes i bättre stånd, och Sevede härad, som förut lydt under Vimmerby salpeterbruk, hvilket nu var afbrändt, lades till Huskvarna med jord, ved, aska, halm och annat, som allmogen var pliktig utgöra till salpeterververken. Det k. brefvet om salpeterverket i Huskvarna är dateradt Stockholm den 4 november 1612.

Medan konungen sålunda förberedde sig för ytterligare kamp om den betydelsefulla gränsfästningen, försummade han intet för att erhålla fred. I november afreste rikskansleren Axel Oxenstjerna samt öfriga svenska fredskommissarier till Jönköping och Vernamo och därifrån till Ulfbäcks prästgård, där de bodde, medan fredsunderhandlingarne pågingo. I Vernamo sammandrogs ett läger, och så snart riksdagen i Stockholm var slut och konungen öfvervarit de ståtliga festligheter, med hvilka firades hertig Johans förmälning med Gustaf Adolfs syster prinsessan Maria Elisabet begaf sig konungen själf till Jönköping, där han inträffade den 10 december. Efter några dagar fortsatte han färden till Vernamo, i hvars prästgård han tog sitt hufvudkvarter. Kyrkoherden herr Peder Arvidi fick vid detta tillfälle af konungen bekräftelse på 104 tunnor spanmål, som Carl IX anslagit åt honom af tionden i Vernamo pastorat, jämte skattefrihet för ett hemman. Så länge underhandlingarna, vid hvilka skotten Jacob Spens och ett annat sändebud från England spelade rollen af mäklare, pågingo vid gränsen mellan svenska och danska kommissarierna, stannade Gustaf Adolf kvar i Vernamo för att kunna i tid gripa in och snabbt gifva de svenska ombuden instruktioner. Blott en enda gång gjorde han ett besök i Ulfsbäck. Ändtligen voro den 18 januari 1613 de långa och besvärliga underhandlingarna till ända, och Sverige hade med stora uppoffringar köpt sig freden i Knäred. Ännu några dagar kvarstannade Gustaf Adolf i Vernamo. Brefvet till änkedrottningen om freden är dateradt Vernamo den 21 januari 1613 och till hertig Johan Vernamo den 24 januari. Från Vernamo återvände konungen till Jönköpings slott, där han stannade några få dagar, hvarefter han någon af de sista dagarne i januari 1613 begaf sig till Vadstena att möta änkedrottningen och hertig Johan.

Det tunga kriget, det sista, under hvilket Jönköping varit anfallet af utländska fiender, var till ända. För Jönköping vidtog nu det ej mindre tunga arbetet att oaktadt förluster under kriget och de tryckande bördorna för fredsköpet finna krafter till den nya stadens uppbyggande.

———:o:———

IV.

Efter Jönköpings brand 1612 sönderfalla byggnadsarbetena därstädes i två delar: dels arbetena med slottsbefästningen, dels arbetena med stadens återuppbyggande och den nya stadens befästande. Byggmästaren i bägge hänseendena var Hans Fleming, hvilken för själfva slottsbefästningen biträddes af fackmän. Konungens bref och befallningar röra än den ena, än den andra delen af dessa byggnadsarbeten, hvilka bedrifvas jämsides och för hvilka båda han gång på gång gifver tillkänna ett brinnande intresse och en stundom nästan nervös otålighet.

Redan i november 1612 infordrade konungen af ståthållarne i Jönköping en viss "afritning", hvilken dock ej måtte gillats; ty den 10 januari 1613 fick byggmästaren Hans Fleming befallning att genast begifva sig till konungen hvar "han honom finnande varder". En månad därefter fick mäster Hans ej blott ny beställning som byggmästa-

re vid Jönköping utan äfven en fullmakt om byggnadsarbetena. I denna hette det, att, emedan ej ringa makt låg uppå, att Jönköpings fästning, som Karl XI "funderat och begynt", blef fullbordad, så skulle nu under freden befästningsarbetena med allvar fortsättas och afslutas. Alla årliga och hjälpe-dagsverkspänningar, såväl förlänte som oförlänte, från Sunnerbo, Västbo, Östbo och Västra härad i Småland samt Kinds, Redvägs och Vartofta härad i Västergötland skulle af fogdarne levereras till mäster Hans för ifrågavarande ändamål. Det föreskrefs äfven, att arbetsknektarnes befäl skulle vara skyldigt att åtlyda hvad ståthållarne eller byggmästaren angående arbetet befallde, samt att ståthållarne skulle vara mäster Hans behjälplige, så att intet försummades; "men vidare och dessförutom skola de oss otillspord med honom intet hafva att beställa". Fram på våren utgafs äfven en ordning på dagsverks-, kalk- och sten-pänningar samt om knektar för arbetets utförande, enligt hvilken ordning äfven Norra och Södra Vedbo, Allbo, Kinnevalds, Norrvidinge och Östra härad skulle höra under Jönköping.

Bland den mängd af utländske, isynnerhet nederländske fortifikationsofficerare, som Gustaf Adolf inkallade i riket, var äfven Antonne Gillie, hvilken 1613 förordnades att vara Flemings verkmästare eller "konduktör" i Jönköping, och hvilken sålunda närmast under Fleming ledde befästningsarbetena därstädes. I lön och underhåll åtnjöt Gillie 100 daler samt fri kost för sig och en person till vid ståthållarens och fogdens bord. Dessutom finna vi, att som "vallmästare" i Jönköping tjänstgjorde under byggnadstiden en viss Björn Pedersson.

Den 3 maj 1613 förordnades Nils Stjernsköld till ståthållare öfver Jönköpings fästning och län. Tillika vardt han öfverbefälhafvare öfver krigsfolket både till häst och fot i Västergötland, Småland och på Öland.

* *
*

Denne ståthållare är en af de tappraste och ärorikaste män, hvilkas namn i någon mån äro förbundna med Jönköpings historia. Han var född 1583 på Biby i Södermanland. När ynglingen var 15 år gammal, bortfördes hans fader Göran Carlsson Stjernsköld, som då var befälhafvare på Kalmar, af Sigismund till Polen, och sonen medföljde såsom fånge. Ett par år därefter återkom han emellertid och anställdes som småsven i härtig Karls hof. Som lifpage åtföljde han sedermera sin herre under lifländska fälttåget. Därefter gick han i utländsk tjänst och tog anställning som simpel soldat under prins Moritz af Nassau. Sedan han tjänstgjort ett år vid holländska armén, begaf han sig till Ungern och deltog under tre år i kejserliga härens strider mot turkarne.

Vid sin återkomst till Sverige befordrades han 1605 till fänrik vid konungens lifdrabanter och fick för andra gången åtfölja Karl IX till Lifland. Genom tapperhet och duglighet tillkämpade han sig hastigt befordran och utnämndes 1608 till ståthållare i Pernau, hvarifrån han snart förflyttades till befälhafvare i Dünamünde. Under det detta fäste belägrades af polackarna, råkade hans hustru, Magdalena Stackelberg, och barn, som blifvit kvar i Pernau, genom förräderi i fiendens händer. Då polske befälhafvaren Kodkiewitz hotade att hämnas på den fångna kvinnan och barnen, om ej Dünamünde uppgafs, yttrade Stjernsköld de högsinnade orden:

— Gud skall veta, att deras öde rör mig nära, men de äro mina egne; fästningen åter hör min konung till.

Detta svar rörde Kodkiewitz, så, att han försatte fångarne i frihet. När Dünamünde efter ett års hjältemodigt försvar föll, skickades Stjernsköld till Ryssland. Här blef han vid Ivanogorods belägring så illa sårad, att han sedan måste gå på kryckor. Under kriget mot Danmark 1611 och 1612 utmärkte han sig och var konungen till stor hjälp såväl i Småland som Västergötland. Som ståthållare stannade han endast fyra år kvar i Jönköping, hvarefter han utnämndes till öfverbefälhafvare i Lifland, hvilket sålunda för tredje gången blef skådeplatsen för hans krigiska bedrifter. År 1619 utnämndes han till generalståthållare på Elfsborg samt krigsöfverste i Västergötland och Dal, hvarjämte han fick Hellekis gods i förläning.

Han följde sedermera Gustaf Adolf i preussiska fälttåget, och här ljöt den tappre krigaren hjältedöden under i sanning tragiska omständigheter. År 1627 befordrades han nämligen att såsom general öfver den utanför Danzig liggande svenska flottan blockera staden. Den 18 november 1627 angreps han där af danzigboarnas sjömakt under befäl af en tapper och krigsöfvad dansk vid namn Arendt Dickman. I början försvarade sig Stjernsköld med framgång mot öfvermakten, men till slut omringades han af tio fiendtliga skepp. När han såg allt förloradt, befallde han sin betjänt sätta eld på krutdurken. Just som denne fattade luntan, kom en kula och afslog hufvudet på honom. En annan kula afslet ögonblicket därefter Stjernskölds vänstra arm, så att han nedstörtade på däcket. Efter några minuter var han död. I triumf fördes hans fartyg till Danzig, där liket med hedersbetygelse bisattes. Det blef sedermera utlämnadt till svenskarne och begrafvet i Gillberga kyrka i Södermanland.

* *
*

Knappt hade Nils Stjernsköld tillträdt sin befattning som ståthållare i Jönköping, förrän konungen genom bref befallde honom att beställa prålmar för transport af sten till den befästning, som skulle anläggas kring den nya staden, och att drifva på arbetena vid slottet samt underrätta om deras fortskridande.

Anders Gooson van der Maa, som konungen först tänkte förflytta till Kalmar, fick den 24 juli 1613 förnyad beställning såsom öfverste vaktmästare vid Jönköping.

Emellertid hade Hans Fleming utarbetat och till konungen insändt ritning öfver så väl den nya staden på "sanden" som den tillämnade befästningen kring densamma. Ritningen öfver själfva staden, så vidt den angick indelningen, gillades af konungen, som befallde Fleming att utstaka och utdela tomter. Hvad däremot stadsbefästningen angick hyste konungen vissa betänkligheter "isynnerhet med hänsyn till de pålar, I afritat i Vättern, där vi äro sinnade att låta göra med starka stenkistor, så att därinnanför blir en hamn, där skutor kunna lägga till." Vidare ville konungen hafva förändradt "bålverket, som ligger på sanden vid Vättern österut", hvarjämte han äfven gjorde en del andra smärre anmärkningar. Därjämte fick Fleming befallning att drifva på slottsbefästningen. Men det oaktadt reste Fleming till Östergötland, dit andra byggnadsarbeten kallade honom. Konungen, som blef otålig öfver hans bortovaro från Jönköping, tillsade honom att genast återresa. Till Stjernsköld skref konungen, att han skulle hålla Fleming till arbete vid slottet samt låta hämta honom dit, om han ännu vore kvar i Östergötland. Ett ytterligare bevis på det lifliga intresse, hvarmed konungen följde arbetena vid Jönköping, gaf han genom sin order till Stjernsköld att skicka honom täta rapporter om arbetenas fortgång och hvad därmed sammanhängde.

Stadens borgerskap, som ej synes haft vidare större lust att flytta från sina gamla tomter, beslöt efter långa öfverläggningar att sända sin borgmästare Peder Gudmundsson som ombud till konungen med en underdånig skrifvelse rörande stadens återuppbyggande. Konungen tog väl emot Peder Gudmundsson och svarade honom, att, om borgarne ville bygga "på sanden" och af sten efter den af konungens byggmästare Hans Fleming uppgjorda planen, konungen skulle under vintern anskaffa så mycket virke, som behöfdes till det "bålverket", som han ämnade "slå" på denna sidan sjön, och sedan gifva dem tolf års frihet från alla kronoutlagor samt från alla umgälder å det gods, som de in- och utförde, och framdeles skulle han låta Eksjö borgare flytta till Jönköping. Då Peder Gudmundsson ej på eget bevåg dristade sig att antaga dessa villkor, resolverade konungen i ett bref, dateradt Stockholm den 13 augusti 1613, att Jönköpings borgare skulle få förklara sig däröfver vid konungens återkomst från en förestående resa samt då erhålla sådana privilegier, att de kunde finna sig därmed belåtna. Kyrkan, som redan var "mycket rifven och fördärfvad", borde ej repareras, då den framdeles skulle helt och hållet nedrifvas. Staden finge behålla sina ägor och njuta sin gamla källarefrihet. Alla, som ville där nedsätta sig, finge njuta stadens gamla privilegier.

Till en början ville — som sagdt — borgarne ej bygga på den nyutstakade stadsplatsen utan envisades att behålla sina gamla tomter; men konungen befallde Stjernsköld att hålla dem till lydnad af den utgifna befallningen om stadens flyttning.

Arbetena vid befästningen kommo så småningom åter i gång och i början af 1614 utfärdades en ny anordning på dagsverks-, stenkörsels- och kalkpängar, som för befästningens räkning skulle levereras till mäster Hans, hvilken därför hade att inför konungen göra redo. Hvarje bonde, förlänt som oförlänt, skulle hjälpa till vid arbetena samt fylla en jordkista om 7 aln. längd, 2½ aln. bredd och 2 aln. höjd, hvarvid 2 frälsebönder skulle gälla lika med en skatte- eller kronobonde. Dessutom skulle hvarje hemmavarande fänika arbeta på egen kost i en månad enligt den fördelning Stjernsköld härför skulle uppgöra. Om murningsarbetet uppgjordes kontrakt med Fleming.

I ett bref till Stjernsköld af den 14 februari 1614 gifver konungen den nya staden efter sig själf namnet Adolfsborg, hvilket namn dock ej kom i bruk. Vanans makt var härvid starkare än konungens vilja.

En ännu kraftigare impuls till det nya Jönköpings uppbyggande gaf konungen genom det bref, dateradt Wäsby den 18 februari 1614, hvilket blifvit kalladt Jönköpings fundationsbref och utgör ett af de viktigaste dokumenten i Jönköpings rådhusarkivs intressanta samling. I detta bref förklarade konungen, att "efter Jönköpings stad uti den fejden, som sist Sverige och Danmark emellan varit hafver, är fördärfvad vorden, och Vi den nu akte låta fundera och upprätta där uppå sanden emellan sjöarne vid slottet, eftersom Vi våre befallningsmän därom särdeles hafva gifvit i befallning; så på det att samma stad desto förr må blifva ställd uti byggning och sedan bättre blifva behållen, hafve Vi nådigast lagt därunder till vidare utrymme och lägenhet den byen Jädra med alla våre och kronans ägor, som därtill ligga och af ålder legat hafva, hvilka ägor borgerskapet därsammanstädes af våre befallningsmän skola blifva inrymde till nästkommande midsommar, och de den sedan under staden samt med allt, som därunder tillförne hafva legat, evärderligen behålla". Emedan konungen önskade, att staden blifver bebyggd med stenhus, förunnar han till hvar och en, som sådana vill bygga, 25 daler årligen i fyra år och 16 års frihet från alla utlagor och besvär samt från alla tullumgälder vid in- och utförsel endast med undantag af skatten till Elfsborgs lösen. De som bygga trähus erhålla blott 12 års frihet. Därjämte erhålla borgarne tillåtelse att hugga timmer å kronans ägor hvar som hälst emot 2 öre för stocken, dock så att ej hemmanen därigenom fördärfvas. "Hvad tomterna angår, däruppå de bygga skola, så skola de af vår ståthållare och byggmästare därsammastädes blifva utdelta, eftersom vi dem därom hafva gifvit befallning, och måge de borgare, som där vilja blifva boende, sig uppehålla på bygden, hvar de kunna och dem lägligt är, till nästkommande höst; men sedan skola de alla flytta in i staden". Till slut tillkännagifver konungen, att han till rådhusets uppbyggande af sten skänker konungens sakören, samt att stadskyrkan får stå, så länge den ej är till hinder.

* * *

Jädra by i Ljungarums socken, som sålunda af konungen skänktes till borgerskapet, utgjorde enligt stadens såväl äldre som nyare jordeböcker 3 hemman. Utjordarne, som redan från de äldsta tider i kronans jordeböcker uppgifvas såsom tillhörande stadens jurisdiktion, blefvo genom 1614 års k. bref äfven i afseende på räntan åt staden öfverlåtne.

Hvar gränsen gått mellan Rockö och Jädra by, torde numera vara omöjligt att afgöra. Jädra låg emellertid öster om Rocksjön och begränsades af Ryhofs och hemmanet Jära ägor.

* * *

Konungen upprepade 1614 föreskriften om stadens bebyggande i enlighet med den ritning han låtit göra. Under hans frånvaro skulle kammarråden ha uppsikt öfver att konungens föreskrifter i detta hänseende följdes.

Ännu när konungen stod i begrepp att afresa till ryska krigsskådeplatsen, gaf han

såväl Stjernsköld som Fleming upprepade gånger föreskrifter om fullföljande af befästningsarbetena i Jönköping samt begärde att tid efter annan få underrättelser om deras fortskridande.

I januari 1615 utfärdades beträffande befästningsarbetena en liknande byggnadsordning som den ofvannämnda för 1614 och på sommaren inkallades västgötarne till arbete.

———:o:———

V.

Konung Gustaf II Adolfs nit och omsorg om Jönköping yttrar sig på många sätt. Så beviljade konungen genom bref den 2 mars 1615 stadens borgerskap, som mycket lidit genom kriget, så att större delen förlorat sin rörelse, en fri marknad i Grenna socken att hållas 14 dagar före Olofsmessan och en annan vid Sveudden 14 dagar före Mattsmessan, och Magnus, grefve till Visingsborg, inom hvars område bägge marknaderna föllo, bekräftade tillsvidare konungens löfte.

Ståthållaren på Jönköpings slott Nils Stjernsköld skänkte den 15 maj 1615 under förutsättning af konungens framtida bekräftelse borgerskapet "ett stycke af Kungsängen ifrån Munkehagen". Denna äng är i senare tid känd under namnet Upsalaängen eller Upsalahagen.

Den 28 juni 1615 befallde konungen kammarrådet att lämna Jönköping 200 daler till understöd för dess kyrkobyggnad och anskaffande af klockor.

Med den nya stadens uppbyggande går det emellertid långsamt. Invånarne ha, trofast hängande vid gamla traditioner, byggt sig bostäder å det afbrända området samt därvid sträckt sig österut ända intill fästningens skydd. Gång på gång få de genom k. skrifvelser, genom ståthållarne och byggmästaren samt genom magistraten anmaningar att flytta in i den nya staden. Men kärleken till det gamla är stark, och det är för öfrigt ej lätt i ekonomiskt hänseende att lämna den bostad, man inrättat åt sig, för att på befallning bygga en ny. Exemplen från de på senare tiden nedbrända norrländska städerna visa, huru långsamt det trots myndigheternas anmaningar och trots dryga bötesstraff går att få bort de tillfälliga bostäder, som byggts upp efter en stads brand. I magistratens protokoll ännu den 10 juli 1647 heter det, att "de som bo på Brånebacken och Vallarne skola innan Michelmässan flytta inom staden; eljes blifva husen nedrifna".

När tomterna på "sanden" delades 1614, fingo de tomter först, som hade bott i gamla staden och där mist lägenheter; "likvisst" — heter det i magistratens protokoll —"fingo de också goda tomter, som ej hade mist någon gård, allenast de voro mäktige att strax bygga".

Till den långsamhet, hvarmed den nya staden återuppbyggdes, bidrog också i ej oväsentlig mån den omständigheten, att endast en smal remsa utmed Vättern, den s. k. "sanden" var tjänlig att utan vidare bygga på, under det att marken på andra sidan om denna remsa utgjordes af moras, som sträckte sig långt söderut mellan Munk- och Rocksjöarna. Konungen befallde, att en graf skulle utgräfvas, så att man härigenom skulle få moraset utdikadt. Denna graf var första upphofvet till den kanal, som ännu går genom östra staden. Allmogen beordrades att köra jord på "Maahen" (maden) för att göra den möjlig att bebyggas.

De nybyggnader, som uppfördes på sanden, voro till början uteslutande af trä. Trots konungens frikostiga löften mot dem, som ville bygga af sten, blef detta material för dyrt. Och hvad tjänade det för öfrigt till att nedlägga så stora kostnader i byggnader, hvilka kanske snart vid ett nytt öfverfall af jutarne måste läggas i aska? Den byggnadsstil, som användes, synes hafva varit ett direkt arf från det forna Jönköping. Husen vände sig med sina gaflar åt gatan. Vid gafveln var vanligen en port, förande in till gårdsplanen, jäms hvilken huset hade sin med svalgång och yttertrappor försedda långsida. Till byggnadsstilen hörde äfven, att husets öfre våning, hvilande på starka bjälkar med snidade profiler, sköt ett stycke fram öfver den undre. Detta bruk bevarade sig i Jönköping längre än i någon annan svensk stad, och ännu i mid-

ten på 1800-talet funnos två dylika byggnader kvar, den ena af dem belägen på den tomt, där Stora hotellet nu står.

Den nya skolan var likaledes uppförd af trä och belägen i nordöstra hörnet af den plantering, som omgifver nuvarande östra stadskyrkan.

En kyrka byggdes äfven af trä med ett torn af trä att tjänstgöra tills vidare. Den låg — enligt hvad gamla traditioner, ännu bevarade, veta förtälja — vid tvärgatan midt för nuvarande kyrkans östra gafvel och sålunda på den plats, där nu prästgården är byggd. Ifrågavarande skolhus nyttjades till ungdomens undervisning, till dess af grefve Dahlberg uppbyggdes ett nytt skolhus af sten, hvilket, ehuru det härjats af brand, är till grundstommen detsamma, som ännu finnes kvar vid Östra Storgatan i sydvästra hörnet af Kyrkoparken. Och träkyrkan begagnades ännu, sedan den nya stadsplanen varit bebodd i årtionden. Först 1649 lades grunden till Christine-kyrkan, som högtidligen invigdes den 20 april 1673 af Vexjöbiskopen Jöns Baaz.

* *
*

Lag och ordning voro under Gustaf Adolfs första regeringstid, då ännu vanorna från ofredens dagar lefde kvar, ej lätta att upprätthålla. Allmänt rådde i riket missnöje öfver olagligheter vid kronouppbörden och annat förtryck, och detta yttrade sig häftigast i Småland, bland hvars lättrörliga allmoge jäsningen var så stark, att man fruktade ett ordentligt uppror. I Västbo ihjälslogo bönderna sin häradsskrifvare, Anders Svensson, därför att han uppburit för mycket i utlagor, och förde samma klagan öfver kronofogden. Konungen skref till invånarne i häradet, att fogden skulle straffas, om han befanns brottslig, förmanande dem att icke själfva hämnas och lofvade snart komma dit ned för att afhjälpa deras besvär. I november 1616 reste konungen sjöledes till Kalmar, hvarifrån han tog vägen öfver Vexjö till Jönköping, där han uppehöll sig under julhälgen.

Till Jönköping lät konungen stämma hela Västbo härad, då de, som begått dråpet, blefvo namngifna samt med stegel och hjul straffade, och de mindre delaktige fälldes till penningböter, hvilka anslogos till Jönköpings kyrkobyggnad. Konungen utfärdade försvarelsebref för häradets invånare, att ingen skulle förevita dem ifrågavarande brott vid 40 dalers plikt. Fogden, som gifvit anledning till händelsen, alldenstund han utkräft utlagor, som konungen eftergifvit samt för högt värderat skattepersedlar, blef sänd till Västbo att där stå sitt straff, hvarom konungen genom ett särskildt bref underrättade häradets allmoge, liksom han också i denna sak skref två bref till Olof Hård till Segerstad, häradshöfding i Västbo. Tvänne kyrkoherdar förlorade sina pastorat, emedan de icke styrkt undersåtarne till trohet utan snarare bidragit till oron. Dessa kyrkoherdar voro herr Erland Petri i Långaryd, som dock erhöll nåd af konungen och transport till Femsjö, samt herr Peder i Hestra, hvilken miste ämbetet. Om denne senare berättas, att han, för det han förfalskade åt sig ett nådebref, blef dömd att bo midt i gränsen till Halland, som då lydde under Danmark, så att huset skulle stå till hälften på svensk och till hälften på dansk botten.

Af ifrågavarande händelse finnes i Jönköpings arkiv förvaradt ett minne, nämligen titelbladet å en Västbo härads originaldombok, på hvilket läses:

"Samma år hade Västbo härads bönder ihjälslagit sin häradsskrifvare Anders Svensson uppå ett fritt häradsting vid tingslådan; därför ock de sannskyldige blefvo hårdeligen för sina brott med stegel och hjul i Jönköping straffade, och konung Gustaf Adolf var i egen person deras anklagare, föregifvande, att Hans Maj:t icke ville taga uppå sig Sveriges krona, förrän sådana mordiska människor blefvo straffade".

Konungen underlät naturligtvis icke vid sitt besök i Jönköping att inspektera byggnadsarbetena samt gifva ny fart åt desamma.

* *
*

Mellan slottet och Vättern väster om den kanal, som utgjorde Munksjöns aflopp, hade en s. k. "Förborg" börjat uppföras.

Som förut nämnts, låg slottet ungefär

omedelbart norr om den plats, där nuvarande tullhuset är beläget. Omkring detta slott hade uppförts en fyrsidig befästning med starka bastioner i hörnen.

Förborgen skulle skydda det område, som låg norr därom eller mellan slottsbefästningarnas norra front och Vättern. Förborgen inneslöt sålunda ungefär nuvarande hamnparken samt närmaste området söder därom. Gränsen mellan slottsbefästningarna och Förborgen gick något norr om nuvarande Skolgatan.

Förborgens försvarslinier voro endast två: en mot väster och en mot norr.

I öster begränsades Förborgsområdet dels af kanalen mellan sjöarne och dels af Munksjön och i söder af slottsbefästningarna. Mellan Förborgen och sistnämnda befästningar var dock gräfd en graf, öfver hvilken en bro ledde genom ett porthvalf in till själfva slottsbefästningarna. Teckningar, sedermera fotografiskt reproducerade, bevara ännu minnet af denna bro, som fanns kvar ända till vallområdets planering. På östra sidan om bron låg i själfva grafven ett område, som under senare tider, då fästningen tjänstgjorde som fängelse, var slottssoldaternas planteringsland och sedermera förvandlades till en skuggig plantering, kallad "Balders hage", med ett litet, af stadens borgare omtyckt sommarvärdshus med kägelbana. På andra sidan om bron reste sig några kvarlämningar efter flanken af den bastion, som varit anlagd i slottsbefästningarnas nordvästra hörn.

Förborgsbefästningarnes västra försvarslinie utgjordes af en ifrån nordvästra slottsbastionen rakt norrut dragen och 150 alnar lång jordvall i 2 våningar, hvilken dock ej gick ända ned till Vättern utan slutade ett stycke ofvanför själfva stranden. Framför denna jordvall var gräfd en "våt" graf, direkt utgående från ofvannämnda graf mellan slottet och Förborgen samt utmynnande i Vättern.

Förborgens norra försvarslinie löpte ej i rät linie utan gjorde en snedt i nordost gående och i zickzack bruten linie. Från den punkt i norr, där Förborgens västra försvarslinie slutade, gick nämligen rakt österut en omkring 60 alnar lång jordlinie, på hvars midt var byggdt ett porthvalf, på ömse sidor omgifvet af en kasematterad byggnad. Från denna jordlinies slutpunkt var dragen vinkelrätt rakt åt norr en 56 alnar lång vall. Därefter bröts försvarslinien åter mot öster och utgjordes dels af en kasematterad byggnad, dels af en skottgluggad mur samt hade en sammanlagd längd af 47 alnar. Försvarslinien slöt i hörnet mellan Vättern och kanalen med en halfbastion (en endast åt två sidor försvarad bastion), hvars norra sida vette rakt ut mot Vättern, och hvars västra sida kunde förstärka försvaret af hela den norra försvarslinien.

Utanför norra försvarslinien var i Vättern anbragt en dubbel pallisadering.

För att finna orsaken till denna brutna konstruktion af norra försvarslinien låtom oss tillse, huru landsvägen gick. Landsvägen västerifrån lopp rak och utmed Vättern, tills dess den stötte emot den våta graf, som var dragen framför Förborgens västra linie. Vid bron öfver bemälda graf bröts landsvägen i sydostlig riktning, passerade sedermera genom ofvan nämnda å Förborgens norra linie anbragta porthvalf, öfver hvilket var byggdt ett skyddande torn, och fortsatte sedermera snedt öfver Förborgens område till kanalen mellan sjöarne, hvilken reglerades till 35 alnars bredd, och öfver hvilken en bro förde till den nyanlagda stadens förnämsta gata. Förborgens norra linie har tydligtvis fått det brutna utseende, vi ofvan skildrat, för att göra försvaret mot ifrågavarande landsväg så effektivt som möjligt.

Förborgens skyddslöshet mot öster ingaf emellertid konungen bekymmer, hvarför han på våren 1617 gaf Bengt Kafle, hvilken nu blifvit efter Nils Stjernsköld ståthållare i Jönköping, befallning att, om något fientligt afhördes", låta bygga ett bröstvärn utmed ån ifrån den östra pastejen (bastionen) till yttersta valhufvudet i Förborgen, på det man Förborgen för infall genom staden försvara kunde, hvar någon belägring skedde". Dessutom tillskrefs Hans Fleming, att "han skulle den pastejen vid porten och eljes allestädes så laga, att man kunde hålla fästningen i godt försvar".

Under vintern hade de båda slottsbastionerna mot Munksjön något satt sig. De skulle nu repareras, men konungen varnade för att man härvid ej skulle rifva ned för

mycket på en gång utan hellre reparera bit för bit, ty den danske grannen vore ej att lita på. En af portkasematterna hade också rasat; dess återuppbyggande föreskrefs genast, och skulle byggnadsberättelser och ritningar tillställas konungen.

I Februari 1617 fick Bengt Kafle befallning att till den 15 april inkalla 600 man på arbete, och i mars förordnades, att Dalbo samt Tveta och Mo härads knektar skulle arbeta vid Jönköping; men följande månad bestämdes, att blott en del af de 600 knektarne skulle arbeta på befästningarna; den andra delen skulle hugga ved för bergsbruket vid Taberg. Sedermera voro 1617 två kompanier i sänder inkommenderade på arbete.

Allmogen besvärade sig öfver stenkörseln och jordekistorna, men detta ledde ej till annan ändring, än att förordningen härom upprepades, och att undersåtarne på Dal tillskrefvos om godvilligt utgörande af så väl byggnings- och stenkörsel som jordekistor. I slutet af år 1617 var Fleming upprest till Stockholm och fick då befallning att, till dess konungen ditkom, där kvarstanna för att redogöra för byggnadsarbetena.

* *
*

Stora planer hade framkastats för själfva stadens befästande.

Vid alla dessa ritningars uppgörande hade man frångått den ursprungliga planen, att den nya staden blott skulle hafva en enda gata. På maden mellan sjöarna tillkommo flera med hufvudgatan parallela gator, ehuru kortare sådana, samt några tvärgator, hvarigenom den nya stadens östra del blef betydligt bredare än den västra. Bland de många dylika ritningar, hvilka förvaras i Fortifikationens arkiv, taga vi t. ex. en med påskrift anno 1617. På den östra eller bredare stadsdelen är där längdgatornas antal 5 och tvärgatornas 6; å senare ritningar växer längdgatornas antal till 8 och tvärgatornas till 10.

De befästningar, som planerats kring staden, äro dyrbara och alla efter det nederländska systemet samt utgöras till en början af bastionerade fronter med sammanhängande sköldvall, dubbla våta grafvar och betäckt väg såsom skydd för den bredare (östra) stadsdelen mot söder. Den smalare stadsdelen skyddas mot söder d. v. s. mot Munksjön endast af ett enkelt retranchement.

Befästningen mot Vättern var utstakad i rak linie med ett par små bastioner samt anslöt sig vid kanalen mellan sjöarne med en halfbastion till Förborgens befästning af samma form.

På senare ritningar växer landbastionernas antal ända till 8, och längs Vättern tecknas 5 hela och en half bastion.

Å samtliga bemälda teckningar äro flera eller färre kanaler dragna genom staden samt ställda i förbindelse med Munksjön. På en af dessa ritningar har kanalsystemet en större bassäng, hvarifrån en kanal är tecknad rakt ut i Vättern. Bassängen ligger på ritningen precis på den plats, där en dylik bassäng af omkring 75 meter i fyrkant i århundraden fans kvar, till dess den i början af 1840-talet fylldes, hvarigenom beredes utrymme för östra eller det s. k. nya salutorget. Den på ofvannämnda ritning upptagna kanalen ut i Vättern, hvilken gick fram i nuvarande Skolgränd, kom däremot ej till utförande utan stannade på papperet.

Likadant blef de projekterade dyrbara stadsbefästningarnes öde. För stadens försvar fick man nöja sig med att uppsätta ett staket, hvilket gick från västra ändan midt för Förborgen längs norra Munksjöstranden och sedan tvärs öfver moraset till omkring 1,000 alnar i längd, hvarefter det bröt af mot norr ned till Vätterns strand, som sedan följdes västerut.

* *
*

Bengt Kafle, hvilken efterträdt Nils Stjernsköld såsom ståthållare, kallas herre till Lidingsnäs och Uddboö, båda i Upland, samt till Dagsnäs och Tokerås. År 1610 omtalas han såsom ryttmästare för en fana af Västgöta ryttare. Sedermera blef han kammarjunkare hos Gustaf II Adolf samt utnämndes den 17 februari 1617 till vice ståthållare på Jönköpings slott och öfver dess län. Den 19 december 1619 blef han ståthållare därstädes samt tillika öfverste för ett regemente Östgötaryttare. År 1624 blef han

ståthållare på Kalmar slott, 1631 ståthållare på Nyköpings slott, 1634 landshöfding i Jönköpings län. Han dog 1636.

———:o:———

VI.

Det nya Jönköpings privilegier sysselsatte konung Gustaf Adolf; men då det var en allvarlig sak, hvars detaljer borde noga genomtänkas, nöjde sig konungen, som ej haft tillfälle att genomse stadens gamla privilegier, att genom ett k. bref, dateradt Örebro den 28 februari 1617, tills vidare bekräfta desamma.

Redan i januari 1618 reste konungen ånyo själf ned till Jönköping och besåg, hvad som gjorts, samt utdelade befallningar om fortsättandet. Den 20 mars samma år tillskrefs grefve Magnus Brahe att för Jönköpings byggnad hugga 80 tolfter timmer i Habo socken, och kort därefter utfärdades en "ordning, hvarefter Kongl. Maj:t vill att med arbetet vid Jönköping hållas skall."

* *
*

När så mycket krigsfolk var samladt till arbete, som understundom var fallet i Jönköping, var konungen synnerligen noga med att ordning och tukt upprätthöllos. Hvilka ordningsföreskrifter härvid följdes finna vi af t. ex. ett memorial, som 1617 utfärdades för arbetena å Vaxholm.

I detta memorial föreskrefs, att krigsartiklarne skulle uppläsas, och att alla, som bröto mot dem, skulle straffas; men gällde det "lif och lefverne" skulle befälet samfäldt döma, hvarefter konungens beslut skulle inhämtas om exekutionen. Noga skulle man öfvervaka, att knektarne vore flitiga. Alla skulle inställa sig på en gång till arbetet och intaga sina måltider samtidigt. Om morgnarna skulle de marschera till arbetet. Undersökning angående frånvarande skulle genast anställas; den som var borta utan anledning skulle "rida hästen" så många timmar han försummat. När folket kom till arbetsplatsen, skulle de "plantera sin fänika och däromkring alla sina värjor och därjämte en skyltvakt"; om aftonen skulle vapen och fana återtagas och hemmarschen verkställas på samma sätt. All orenlighet på arbetsplatsen förbjöds på det strängaste. "Hvar någon därmed beslås, då skall profossen slå honom i järnen och låta honom en timme rida hästen." Profossen hade att noga tillse, att renlighet iakttoges, samt att hvar och en gjorde sin skyldighet, så att ej sjukdomar orsakades i den varma väderleken.

Att med samma stränghet ordningen uppehölls bland de till Jönköping kommenderade knektarne, framgår af den särskilda arbetsordning, som 1618 utfärdades för de knektar, som arbetade på Jönköping. Enligt densamma skulle hvar fänika kl. 4 på morgonen samlas vid sin kaptens "locement" och därifrån uppmarschera till arbetet "med slåendes trummor och fulla värjor", hvarefter bön skulle hållas och arbetet sedan pågå till kl. 8, då det rastades en timme; sedan arbete till kl. 12, så middagsrast till kl. 1 och därefter arbete till klockan 7, då bön återigen hölls, hvarpå marscherades till kaptenens logement, där fänikan upplöstes. Arbetet skulle börja måndag morgon och sluta lördag middag. Lördagseftermiddagarne "skulle hoppmännerna" (hauptmännerna eller kaptenerna) "låta knektarne drilla och öfva sig i krigsväsende". För öfrigt inskärptes att inkommenderade knektar ej finge användas till annat än kronans arbete.

* *
*

I sin berömda skiss "Det forna Jönköping" lofvade Viktor Rydberg att en annan gång skildra Jönköpings fästnings öden. "Byggmästaren är" — säger Viktor Rydberg — "mäster Hans Fleming. Äfven murmästarnes och stenhuggarnes namn finnas i en gammal handling". Han hann ej infria detta i varm kärlek till födelsestaden gifna löfte. Den åsyftade handlingen har jag emellertid lyckats återfinna i riksarkivet. Dess öfverskrift är "Mantalet uthij Jönekiöping. Anno 1619".

Af denna intressanta gamla handling er-

fares, att under slottet lydde 8 murmästare, 5 stenhuggare och 1 smed. De 8 murmästarne voro: Ebbe Larson, Anders i Torp, Jon Månson, Sven Månson, Anders Larson, Jöns Nilson, Per Erikson och Måns Larson; och de 5 stenhuggarne: Jöns Nilson, Göstaf Person, Måns Nilson, Per Larson och Håkon Anderson. Smeden var Johan Spiksmed. Så hette sålunda de anspråksläse handtverksmästare, åt hvilka närmast hade anförtrotts bestyret med fästningsbyggandet.

Omnämnda "mantal" lämnar oss dessutom en inblick i själfva stadens lif. Det upptager nämligen för staden namnen på dess borgare, bestående af 48 köpmän, 15 grytstöpare, 4 kopparslagare, 7 skräddare, 4 skomakare, 4 snickare, 18 ölkrögare, 7 bagare, 6 slaktare, 2 väktare, 3 guldsmeder, 5 smeder, 3 bältare, 2 fältberedare, 2 skinnredare, 1 hattmakare, 1 pottemakare, 11 timmermän, 2 murmästare, 1 tunnbindare, 2 glasmästare samt de båda spelmännen Jöns Person och Anders Froste. Någon indelning i kvarter förekommer icke i "mantalet". Så ordnade hade förhållandena efter branden ännu icke blifvit. Summan af här upptagne är visserligen ej mera än 150. Men därmed är naturligtvis stadens folkmängd ej angifven; ty dessa borgare hade familjer och tjänstfolk, köpmännen biträden och drängar, handtverksmästarne gesäller och lärlingar och ölkrögarne betjäning för serveringen. Därjämte bör ju till den egentliga stadens invånare läggas äfven dem, som hörde under slottet, för att erhålla något så när antalet af dem, som byggde och bodde inom Jönköpings rå-märken. Trettio år senare eller 1649 utgjorde enligt kammar-arkivets handlingar antalet mantalsskrifna personer i Jönköping 453.

Låtom oss emellertid gå tillbaka till 1619. Bland namnen på stadens köpmän finnas några, hvilka tvifvelsutan häntyda på utländingar, som inflyttat. Så t. ex. synes köpmannen Franck von der Hucuell hafva varit tysk eller måhända holländare och Frans Wornich tysk. Fyra andra köpmän, om hvilka mera här nedan, veta vi bestämdt hafva varit tyskar. I öfrigt hafva de fleste af stadens borgare namn, som sluta på son: Mårtenson, Ambjörnson, Håkonson, Sigeson, Efvertson o. s. v. En köpman bär namnet Petter Burssi — ett släktnamn, som ju bibehållit sig ända till nuvarande tid. En ölkrögare har det klingande namnet Per Skytte utan att dock väl tillhöra den berömda Skytte-släkten, och en af slaktarne vid namn Anders Jute är troligen en inflyttad dansk.

I den ur askan åter sig resande staden funnos åtminstone några ganska förmögna personer, såsom framgår af andra från denna tid bevarade handlingar. Genom de långa inre oroligheterna och de utländska krigen befunno sig rikets finanser i stor förvirring, och för att skaffa sig pengar till trängande utgifter och till räntor å statens gäld måste konungen pantsätta flera af kronans inkomster. Så arrenderade Jönköpings borgmästare Peder Gudmundson kronans räntor och inkomster från Östbo, Västra och Norrvidinge härad samt Kronobergs ladugård och 5 kronohemman därunder i Kinnevalds härad. Endast för årliga rantan från detta vidsträckta område erlades ett arrende af 7,417 daler $28^1/_2$ öre.

Fyra tyska borgare i Jönköping hade med kronan ingått ett annat dylikt kontrakt. Hallenberg i sin Gustaf II Adolfs historia kallar dessa fyra borgare: bröderna Peter och Hans Stryfwer, Paul Pilsmed och Hans Muel. Enligt ofvan anförda mantalsförteckning voro ifrågavarande köpmäns namn: Påfvel Pilsmed, Petter och Hans Strijf, Någon Hans Muel finnes icke men däremot en köpman Anders Mull. Huru som hälst — till dessa fyra köpmän i Jönköping bortarrenderade konungen 1618 Tabergs bruk. Köpmännen hade fordringar hos kronan, och på dessa fordringar afräknades alla bruket tillhöriga redskap, verktyg och dylikt. Fem socknar däromkring, nämligen Månsarp, Sandseryd, Byarum, Bonstorp och Åker lades under bruket med alla utskylder utom gästning och skjutsfärder. För dessa socknar betaltes år 1620 i arrende 1,268 daler $25^1/_2$ öre. I förbigående kan omnämnas såsom karaktäriserande tidens prisförhållanden, att i det kontrakt, som uppgjordes med dessa fyra köpmän, en tunna spannmål värderades till $8^1/_2$ mark, ett lispund smör 6 mark, ett lispund fläsk 4 mark, ett lispund kött 3 mark, 1 oxe 10 daler.

Med daler menas i dessa räkenskaper en svensk daler eller 4 mark eller 32 öre. En svensk daler då motsvarade i nuvarande mynt omkring 2 kr. 67 öre, en mark sålunda 67 öre och ett öre då omkring 8 öre nu.

* *
*

De handtverksmästare, som sysselsattes vid fästningen, voro i sitt yrke skicklige och förfarne män. Vi hafva i det föregående omnämnt, att å Förborgens norra försvarslinie fanns en af ett torn krönt port, genom hvilken landsvägen passerade västerifrån för att fortsätta snedt öfver Förborgsområdet till den öfver kanalen anlagda bron, som ledde in till själfva staden. På yttre sidan öfver ifrågavarande port var inmurad en sten, 8 fot hög, på hvilken var i låg relief uthugget svenska riksvapnet, uppburet af tvänne lejon med kronor på sina hufvud. Däröfver läste man i stor förgylld text: Gloria Altissimo, Suorum Refugio (Ära vare den högste, de sinas tillflykt).

Inskriften innebar tydligtvis en dubbelmening; ty under den religiösa sentensen låg en hyllning för den store konungen, genom hvilkens viljekraft och omtanke slott och stad reste sig. Begynnelsebokstäfverna i öfverskriften äro nämligen desamma som uti orden: Gustavus Adolphus, Sueciæ Rex (Gustaf Adolf, Sveriges konung) samt bilda med en lätt omkastning monogrammet Gars. Intressant är att härvid erinra sig, att, när konungen 1620 besökte Tyskland för att personligen lära känna sin blifvande gemål, han okänd aflade visit vid Kur-Pfaltziska hofvet, utgifvande sig för svenske kaptenen Gars.

På en sten öfver porten var inhugget året 1616, troligen betecknande portens och tornets byggnadsår. Ännu i början af 1800-talet funnos både tornet och porten kvar. Men 1803 nedbröts med våld och stort besvär tornet, emedan — som det hette — det kostade för mycket att underhålla detsamma.

* *
*

År 1619 lade konungen i dagen en synnerlig ifver för byggnadsarbetena i Jönköping. Ej mindre än två gånger under året, såväl i mars som i september, besökte han Jönköping, hvarjämte Hans Fleming var uppkallad till Stockholm både i maj och december.

Genom en k. skrifvelse, daterad den 5 januari, befalldes Bengt Kafle att båbjuda vinterkörslorna till fästningen i enlighet med föregående års ordning, och den 30 mars utfärdades ett patent, att Vartofta, Gudhems, Vilske och Frökinds härad skulle utgöra sina jordekistor till Jönköping. På hösten anordnades byggningshjälp till Jönköping, och i december skref konungen ytterligare härom samt om vinterkörslor i bref till byggmästaren Hans Fleming, till ståthållaren Bengt Kafle samt till ståthållaren på Vadstena Lindorm Ribbing och fälttygmästaren Erik Jöransson.

Samtidigt med att konungen visade sig så ifrig med hänsyn till arbetena vid Jönköpings slott, sökte han äfven på allt sätt understödja och påskynda stadens bebyggande. Skrifvelser i sådant syfte afgingo till ståthållaren Bengt Kafle den 6 december 1619 samt den 4 och 8 januari 1620 och till byggmästaren Hans Fleming den 7 januari 1620. Befallningen om utdikande och fyllande af moraset söder om staden förnyades, och Bengt Kafle befullmäktigades att underhandla med allmogen i Tveta, Vista, Mo, Östbo och Västra samt Vartofta härad om att hvar gård skulle låta uppköra 16 lass från slottsgrafven in på mossen, och lofvade konungen, att "sådan deras godvillighet med vår konungsliga gunst ihågkomma".

En ritning medsändes, enligt hvilken Fleming skulle afsticka staden, som nu "skall byggas" och särskildt befalldes att Arvid Hand därvid skulle närvara. Fleming befalldes att begifva sig till konungen, så snart han i Jönköping förrättat, hvad honom ålagts, för att redogöra därför.

* *
*

Ofvannämde Arvid Hand, som skulle vara Flemings biträde, var herre till Olshammar. Han hade fullgjort sina läroår i utländsk tjänst. Han började som page hos prins Frans Albrekt af Mecklenburg samt blef därefter underofficer vid prins Moritz'

af Nassau lifgarde i Nederländerna; 1615 blef han löjtnant i svensk tjänst, och 1621 finna vi honom hafva avancerat till öfverste vaktmästare och kapten vid Östgöta infanteriregemente.

* *
*

Order gafs dessutom åt Fleming dels att resa till Alvastra för att efterse, om dess byggnadssten vore tjänlig, i hvilket fall konungen ville låta rifva klostret och föra stenen till Jönköping, där den hufvudsakligen skulle användas till kyrkobyggnaden; dels att underhandla med allmogen att godvilligt köra sand från grafven till mossen, "där staden skall byggas".

Det gick emellertid långsamt med fyllandet af moraset och dess ordnande till byggnadsplats. När därför Bengt Kafle anmälde, att murningsmaterialier för befästningarne började tryta, gaf konungen i skrifvelse af den 5 augusti 1620 till Kafle befallning att först göra slut på de materialier, som funnos, samt täcka väl öfver med ris och sedan låta folket arbeta på "Maahen" (maden), så att de för staden nödiga handtverkarne fingo hus att bo uti.

Den ritning, som konungen sändt till Fleming att afsticka staden efter, gillade denne emellertid icke. Han uppgjorde en ny sådan och förevisade konungen, hvilken godkände densamma samt föreskref, att den skulle ligga till grund för afstickningen, hvarom konungen i skrifvelse af den 24 mars 1621 tillskref Bengt Kafle och Arvid Hand. Kafle skulle dessutom tillse att ritningen följdes vid bebyggandet samt befalldes att låta allt arbete med stenhuggeri vid slottet anstå och i stället lämna härtill anslagna pänningar till "hamnarna och rivieret, som utur staden löper", samt handtverkarnes byggnader. — Därjämte befullmäktigades Fleming att "upptaga" alla murmästare, som funnos i samtliga städer i Västergötland, Småland och Östergötland.

———:o:———

VII.

I Jönköpings rådhusarkiv förvaras i en särskild låda Gustaf II Adolfs privilegier för Jönköping. De äro på pergament och med silfverkupa. Af desamma finnes i riksarkivet en afskrift och en anteckning å manuskriptet låter oss förstå, att afskriften ursprungligen tillhört konungens kansler, den store Axel Oxenstjerna.

En gång hafva ifrågavarande privilegier blifvit tryckta, nämligen år 1787 hos Samuel Norberg i Göteborg på föranstaltande af Jönköpings stads äldste.

Sedan konungen den 5 januari 1620 låtit tillställa borgmästare och råd 55 punkter, öfver hvilka dess och borgerskapets betänkande borde vara till konungen insändt före den 16 påföljande februari, utfärdades den 27 april 1620 de nya privilegierna, innehållande 49 paragrafer, af hvilka de fleste nästan ordagrannt öfverensstämma med den s. k. 1619 års stadga.

"Vi Gustaf Adolf" — heter det i inledningen pompöst efter tidens sed — "med Guds nåde Sveriges, Götes och Vendes konung, storfurste till Finland, hertig uti Estland och Karelen, herre öfver Ingermanland etc., göre härmed veterligt, att, efter vi um rikets försäkring, gagn och välfärd finna synnerligen nödigt att låta uppbygga, förnya och befästa vår stad Jönköping, som uti förledne fejd är vorden förhärjad och afbränd, och för den skull oss hafva föresatt icke allenast att öfverse och stadfästa de privilegier, som dem af framfarne konungar nådigst äro gifne och bebrefvade, utan ock med yttermera rättigheter försörja och om deras politie och regemente all ung så disponera och laga, att staden både med borgerskap, handel och annan borgerlig näring märkeligen måtte tillväxa . . . . . , med sådana privilegier och friheter försörjt och benådat, såsom härefter vidare stå förmälte."

Då Gustaf Adolfs privilegier blifva den fasta form, efter hvilken under århundraden stadens utveckling och lifvet inom densamma bestämmas, och då de gifva oss en god inblick i lifvet och förhållandena inom den stad, som nybyggdes, må det ju ej

anses ur vägen att något närmare redogöra för dem.

Stadens ämbets- och tjänstemän.

I Jönköping skola finnas borgmästare, rådmän, kämnerer, stadsskrifvare, byggmästare och stadens vårdskrifvare, "och gånge om deras tal och val alldeles som lag säger". När borgmästareämbetet infördes i Jönköping, är icke bekant. I privilegierna af 1288 hade borgerskapet erhållit rättighet att välja 12 rådmän. Antalet borgmästare och rådmän hade under tidernas lopp växlat. Efter 1620 har emellertid staden 2 borgmästare och 6 rådmän.

När stadens inkomster sådant tillåter, skola — heter det i privilegierna af 1620 — ytterligare tillsättas en syndicus, som bistår borgmästare och råd i deras ämbeten, en notarie "för bättre riktighets skull i rättegångssaker" samt en skrifvare, "som håller riktighet öfver stadens inkomster och utgifter".

Rådet.

Borgmästare och råd skola vara stadens polismyndighet, de skola hålla uppsikt öfver borgerskapets lefverne särskildt vid bröllop, barnsöl, begrafningar och annat umgänge, så att goda seder, tukt och ärbarhet icke förkränkas; de skola tillse att stadens köpmän och handtverkare ej öfverskrida hvad lag och privilegier dem tillåta; och de skola hafva tillsyn öfver stadens byggnader och gator. Därjämte skola borgmastare och råd skipa lag och rätt i staden, och stadsskrifvaren skall med ed vara förpliktad att "hålla en riktig och klar stads tänkebok, noterad med dagar och tider, hvarutinnan alla klagomål, stämningar, enskyllningar, bevis, gensvar, vittnens förhör och andra rättegångsakter samt själfva domarne och deras execution" m. m. skola noga och flitigt upptecknas. Däri skola ock inskrifvas gårdeköp och laga pantsättning och annat slikt, som skall ske och stadfästas på rådstugan. Stadsskrifvaren skall författa alla domar samt med notarien "hålla protokollet och tänkeboken ren och klar" och årligen dem leverera till syndicus att förvaras.

Så vidt möjligt är, skall ståthållaren eller fogden presidera vid alla val och ärenden af större vikt. Minst 2 dagar i veckan skola borgmästare och råd komma tillsammans att öfverväga stadens välfärd och sitta för rätta. En af borgmästarne skall i tur och ordning hafva sitt år, hvarunder han för ordet och allmänheten har att vända sig till honom i stadens angelägenheter.

Staden skall ock ha sina svenner, som uträtta borgmästare och råds bud.

Kämnersrätten.

Kämnererna skola vara två och i rådstugan hafva ett rum, kalladt kämnersstugan. Småsaker och mindre betydelsefulla ärenden skola till dem öfverlämnas, hvarom noga föreskrifves. Minst tre gånger i veckan från 8 till 11 skola de komma tillsammans, hvarvid slottsskrifvaren skall å konungens vägnar vara närvarande. Vid kämnersrätten skall vårdskrifvaren hålla protokollet och årligen leverera kämnersboken till syndicus. I sak som högre är än till 50 dalers värde kan vädjas till "rådet". Kämnererna skola hafva tillsyn öfver böters och uppbördens indrifvande samt öfver inkvarteringar.

Stadens byggmästare.

Två borgare skola väljas till stadens byggmästare, hvilka skola hafva uppsikt öfver byggnader, portar, gator och gränder. Fyra gånger om året, nämligen Valborgsmässan, Johannis, Michaelis och nyåret, skola de jämte konungens fogde, en borgmästare och två rådmän inspektera stadens byggnader. De hafva i allmänhet samma åligganden som nu tillkomma byggnadsnämnden. De skola desslikes tillse, att gatorna blifva stensatta och att brunnarna blifva hållna rena. Inga laduhus, fähus eller svinhus få finnas i staden.

Borgerskapets beväpning.

Staden skall indelas i fyra fjärdingar, och för hvarje fjärding tillsättas årligen två höfvitsmän att tillse, det elden ej anställer skada och att, om den kommer lös,

den blifver i tid släckt. Höfvitsmännen skola årligen två gånger, Valborgsmässa och Michaelis, gå ut i husen och bese borgerskapets vapen och värjor. Den 1 april hvarje år skall mönstring äga rum. Hvarje borgare, som äger någon förmögenhet, skall i sitt hus hafva åtminstone ett harnesk med pott, en musköt med gaffel och bandtler, en spets (till pik) och två sidovärjor. De, som fattige äro, måste hafva en sidovärja och en spets eller en musköt. Underlåtenhet härutinnan straffas med böter.

Stadens äldste och gillen.

"Det ligger makt på" — heter det i en af privilegiernas paragrafer —, "att det som med menigheten handlas skall eller hvartill dess samtycke kräfves må ordentligen ske, och att icke, såsom härtill varit hafver, menige man kallas samman och svaras således på stadens vårdande ärenden utan något betänkande och mest af dem, som minst förstå eller ock hafva i saken minst att säga". Därför föreskrifves, att borgerskapet skall utvälja bland sig 48 män, däraf 24 handelsmän och krämare och 24 handtverkare. Ibland desse skola ståthållaren och rådet utvälja 24, hälften köpmän och hälften handtverkare. Så snart rådet har något att afhandla med borgerskapet, skola dessa 24 sammankallas å rådstugan. Därpå skola de samlas å gillesstugan och öfverlägga om de meddelade ärendena. "Och hvad dessa tjugofyra sluta med rådet, det skall stånda och af hela borgerskapet fullbordas utan gensaga". Gäller det någon synnerligen viktig angelägenhet, äro de 24 äldste oförhindrade att, innan de fatta beslut, rådgöra med kolleger af samma samhällsklass. För den skulle bör på köpmännens bekostnad byggas på en bekvämlig plats en gillesstuga, hvarest handelsmän och köpmän kunna mötas för öfverläggningar, liksom handtverkarens skrån böra i liknande syfte hafva sina gillen.

Kommunalskatterna.

Hvar och en, som "har sin egen eld och rök" i staden, med undantag af frälsemän, skall årligen vid Valborgsmässotiden utgifva sitt förskott, hvilket bör innan den 8 maj vara uppburet i stadens kista. Förskottet bestämmes till 12 öre.

Årligen vid Valborgsmässotid från den 1 till den 14 maj skola borgarne till sjumännen inbetala skottet. Skottets inbetalande skall föregås af en under edlig förpliktelse afgifven självdeklaration angående den skattskyldiges fasta ägendom i och utom staden, skutor och båtar, kontanta pänningar och utestående fordringar, guld, silfver och ädla stenar, gods och varor eller med andra ord allt "som någon nytta med sig hafver". Misstänka sjumännen något svek i uppgifterna och vidhållas dessa, äga de rätt att oförtöfvadt lösa den skattskyldiges alla tillhörigheter mot det af honom uppgifna värdet samt därefter försälja dem till stadens bästa. Skottet skall utgå med 8 öre pr 100 dalers värde eller $^1/_4$ procent, men kan vid behof höjas.

Stadens jord.

Årligen i april skola alla, som vilja hafva hästar eller boskap på stadens utmark, låta hos byfogden anteckna dessa djur, och betalas för hvarje häst 2 mark, oxe 1 mark, ko 1 mark, ungt nöt 4 öre, får 1 öre och svin 2 öre, hvaraf hälften erlägges genast och hälften till den 20 oktober. Pänningarne skall byfogden leverera till sjumännen jämte en klar rulla öfver alla djur, som gått på stadens mulbete.

Vid första bar mark skola fogden, borgmästare och rådet öfverfara och inspektera stadens alla ägor. De, som med full äganderätt innehafva jord, skola därför erlägga en skatt af minst 12 öre pr tunnland för åker och äng; är något upptaget till humle- eller trädgård, skall skatten bestämmas i mån som "det kan nyttjas och göras skäl till". Självägande jord får hädanefter icke försäljas utan att först hembjudas staden, och där staden ej kan inlösa densamma, skall den säljas icke till någon frälseman utan till en skattskyldig borgare. I öfrigt skola stadens ägor bortarrenderas till den mest bjudande. Är någon plats upplåten till borgerskapet att bygga hus, träd- eller humlegårdar på, skola därför skäliga tomtören utgöras. Ej någon jord får säljas, förpantas eller på

annat sätt afhändas utan på rådstugan och till skattskyldig borgare.

Som endast ringa inkomst nu erhålles af Dunkehalla ström, skall denna på stadens bekostnad byggas med mjölkvarnar, sågar, hamrar, smedja och valkekvarnar, hvilka sedan skola uthyras åt handtverkare, som bo i staden.

Staden skall njuta och behålla vågen, klädeshuset, sina bodar, källare, hus, gårdar, torn och tomter samt all fördel däraf falla kan.

Öfriga inkomster.

Staden skall åtnjuta hälften af sakören, sin vederbörliga andel af förbrutet gods och den 10:de penning af allt som ärfves utur staden.

Skattskyldighet.

Alle, som bygga och bo i staden och drifva borgerlig näring med köpenskap eller handtverk, skola utan åtskillnad draga stadens tunga och börda, hvar efter råd och ämne. Adeln skall vara fri från stadsskatt, men om någon, som brukar borgerlig näring, sitter i deras hus eller gårdar, skall han som annan borgare betala sin skatt. Det är förbjudet för adelsmän att köpa hus af borgerskapet; men är någon borgare skyldig en adelsman och ej äger annat än huset att betala med, skall detta säljas till en skattskyldig borgare eller i nödfall inlösas af staden. Kronans tjänare, som icke äro adelsmän, präster, skolmästare och andre skolepersoner, klockare och andra kyrkotjänare, liksom stadstjänare, skola vara befriade från inkvartering samt för all beskattning för sina löner samt i allmänhet ej erlägga annan skatt än för de fastigheter, de äga inom stadens område.

Sjumän.

Valborgsmässodagen skola fogde, borgmästare och råd utvälja en borgmästare och 2 rådmän samt de 24 äldste en representant för hvarje af stadens 4 kvarter. Desse sjumän skola mottaga stadens inkomster och förvalta dem, liksom de skola utbetala löner och alla utgifter göras med deras samtycke. På rådstugan skall åt dem inrymmas ett rum med ett godt hvalf eller mak, hvari skola förvarars pänningar, samt kista och lådor, i hvilka bref, skrifter och räkenskaper skola inläggas. Till sjumännens tjänst skola ståthållare, råd och äldste låta upptecknа stadens inkomster och rättigheter samt alla fastigheter i staden och därjämte upprätta en jordebok.

Tolfmän.

När året är om, skola åtta dagar före Valborgsmässan sjumännen lämna redovisning. Stadens äldste utvälja då ett utskott på 12 personer, 6 handelsmän och 6 gärningsmän, hvilka skola granska redovisningen. Till sjumännens biträde skall finnas en edsvuren skrifvare (stadsbokhållare), som för räkenskaperna. Så snart revisionen är afslutad, skola sjumän ånyo väljas, hvarvid dock bör iakttagas, att en af de af rådet valde och 2 af de af de äldste valde skola hafva tillhört det tilländagångna finansårets sjumän.

Burskap.

Ingen får i Jönköping drifva borgerlig näring utan att där hafva vunnit burskap. Är den burskapssökande bördig från staden, skall han med två bofasta borgare som vittnen hos ordförande borgmästaren uppgifva hvilken näring han vill drifva, därefter hos synemännen erlägga 5 daler och till slut inför rådet aflägga borgareed. Kommer den burskapssökande från annan ort, skall han i närvaro af två bofasta borgare för borgmästaren uppvisa burebrefvet från sin förra plats, och om detta godkänts, hos synemännen inbetala 20 daler och därefter inför rådet aflägga borgareed och sätta borgen för sig att han åtminstone i 6 år "vill byeman vara och all stadens rätt uppehålla".

Ingen får uppehålla eller drifva mer än en handtering. En köpman får ej idka handtverk och en gärningsman ej handel.

Handtverkare å landet.

Inga gångande "ämbetsmän" (handtverkare) skola lidas å landet närmare staden än på 4 mil. Den, som sitt "ämbete" hos allmogen drifva vill, skall flytta in i sta-

den och där vinna burskap. Kallas någon handtverkare af en bonde, skall han gifva det tillkänna för sin ålderman och draga ut med dennes vetskap. Befinnes någon handtverkare utan burskap i staden löpa byarne emellan närmare staden än 4 mil, äga ämbetsbröderna i staden rätt att uppsöka honom och borttaga hans arbete såsom förbrutet. Konungens fogde är förpliktad att därvid hjälpa dem. Den brottslige straffas dessutom med 40 marks böter, dubbelt vid förnyad förbrytelse.

Landthandeln.

All landthandel, såsom för städerna fördärflig och olaglig, afskaffas vid stränga straff såväl beträffande borgerskapet och deras uteliggare som hos allmogen. Ingen landtman får uppköpa varor hvarken i staden eller af annan landtman att utprångla. Allmogen skall själf besöka staden med sina varor. Kronans officerare och befallningsmän skola uppmana dem därtill samt med lämpliga medel drifva allmogen till staden hvar vecka, synnerligen på lördagen. På det allmogen, som bor långt från staden, ej skall blifva besvärad med dryg resa, så tillerkännas Jönköping vissa köpingar och marknadsplatser, nämligen Fållinge i Villsta, Ullersjö i Kind, Horn i Sunnerbo, Moheda i Allbo och Vernamo. Vrigstad nade Jönköping redan genom forna privilegier.

Köpingarna.

Ingen får i köpingen hålla bod att sälja eller köpa utan att vara edsvuren borgare i Jönköping och där äga hus och gård. Det skall stå allmogen fritt att hvar dag om året inkomma till köpingen; men om lördagarne skola alla bönder på 2 mils omkrets vara förpliktade att inställa sig i köpingen med sina varor, antingen de ha mycket eller litet att föra. Ett stort torg skall finnas i köpingen och dit skola bönderna komma med sina varor, och må allmogen köpslaga ej blott med Jönköpings borgare utan ock med hvarandra inbördes. Handtverkare, som vill bosätta sig i köpingen, skall därom underrätta vederbörande ålderman och ämbetsbröder i Jönköping samt blifva i deras rulla intagen. Ingen handtverkare må arbeta å landet på mindre än 4 mils afstånd från köpingen i annan ordning än som är stadgadt om staden.

Ståthållaren och staden Jönköping äga rätt att utse en byfogde i hvar köping att "uppehålla justitien och rätten" och "hålla hand öfver dessa våra privilegier."

Vissa friheter.

Staden Jönköping äger rätt till fri handel på alla städer och hamnar i Norrlanden samt fri seglation utrikes från Göteborg, Norrköping eller andra sjöstäder i riket.

De äga också rätt att bruka Taberg och där uppköpa järn. Efter 6 års förlopp skola de dock härför gifva tionde järn såsom i andra bergslag och tull.

Jönköpings köpmän erhålla uteslutande rätt att uppköpa allt lingarn i Jönköpings och Kronobergs län samt i Marks, Kinds, Redvägs, Gäsene och Åhs härad samt Orrholms och Skara län.

Jönköpings stad får tillåtelse att upprätta schäferi hvar lämpligt finnes på kronans ägor i Jönköpings län och Västergötland.

Uppsyningsmän.

På det ej lättingar och oduglingar må insläppas bland borgerskapet föreskrifves, att ingen må blifva borgare, som ej är därtill skicklig samt äger medel att börja en affär eller ock lärt ett ärligt handtverk.

Vid Valborgsmässotid skola af ståthållare och rådet väljas 4 män, 2 ur rådet och 2 ur borgerskapet, hvilka två gånger om året, nämligen vid Valborgsmässan och vid Martini, skola göra sig förvissade rörande borgarne, hvarmed en hvar sig föder och närer. De skola hålla längd och mantal på borgerskapet. Märka de oredlighet hos någon, skola de anmäla det för vederbörande, hvilka, om den anmälde efter förmaning ej bättrar sig, äga rätt förvisa honom ur staden. De fyra skola ock inspektera vikt och mål, samt tillse att skråordningen ej öfverträdes. De skola till sin disposition äga tillräckligt antal stadstjäna-

re att "medels deras underrättelse och hjälp styra sådana vattubin till rätta".

Kyrkan.

Årligen skola två af borgerskapet utses till kyrkans föreståndare, hvilka skola uppbära kyrkans inkomster samt i förening med stadens byggmästare hafva tillsyn öfver kyrkans och skolans byggnader och kyrkogårdarne. De skola också handhafva utgifterna för kyrkan och lämna redovisning inför stadens styresmän, ofvannämnde tolfmän och kyrkoherden.

Staden skall bygga kyrka samt hus till kyrkoherde, kapellaner och klockare.

Vid kyrkoherdeval äger staden med biskopens samtycke välja tre personer, at hvilka konungen sedermera utnämner en till kyrkoherde.

Räkneskola.

På det ungdomen må till nyttiga konster blifva upptuktad, skall upprättas en räkneskola. Finnas inga lärare hemma, skola sådana kallas utifrån att lära ungdomen räknekonsten och "hvad mera dem nyttigt är i köphandeln och det borgerliga lifvet". Sedan må "ingen antagas och brukas för köpsven, som icke lärt hålla sin köpmansbok och vet därmed riktigt umgå".

Mot tiggare.

I staden skall upprättas ett barnhus, dit de barn, som tigga på gatorna, kunna förvisas. Så snart de äro arbetsföre, öfverlämnas de till handtverksmän att lära ett handtverk. De få ej skifta husbonde, förrän de lärt ut och gjort sin gamla husbonde rätt för kosten och omaket. Blir gossen illa behandlad eller ej får lära hvad han skall, kunna borgmästare och råd taga honom från husbonden. Finnes ingen handtverkare, som vill antaga sig en sådan gosse, skall han uppfödas på stadens bekostnad och sättas till lämpligt arbete. Årligen skall väljas en borgare att hafva tillsyn öfver fattiga barn, att de "må hållas från lättja och själfsvåld till en redlig näring, hvarmed de i framtiden landet och staden må vara nyttige".

Är någon för fattigdom eller olycka värd kristligt folks hjälp, skall han anmäla hos kyrkoherden, hvar han är hemma och hvad nöd honom tränger, samt med hans underrättelse begära tillstånd af borgmästare och råd och sedan hafva lof att söka hjälp för kyrkodörren eller eljes i 8 dagar men ej längre vid äfventyr af straff. Ingen arbetsför skall få tillstånd att bettla, såvida han ej genom vådeld eller annan olycka råkat i nöd.

Gästgifveri.

Årligen skola i staden förordnas vissa taverne eller gästgifvare, dit den vägfarande lända kan och få skäl för sina pengar.

Likaledes skola förordnas formän med vagnar och hästar, som för pänningar skola befordra den vägfarande på alla vägar.

Häkte.

Ingen bofast borgare kan insättas i häkte för gäld, så länge han förmår betala; gäller det en missgärning, skall den brottslige borgaren insättas i stadens häkte och icke i kronans utom vid majestätsbrott.

Bryggehus.

Borgmästare och råd skola inlämna en skrifvelse rörande hvilka och huru många hus i staden skola och böra privilegieras med bryggerätt, hvarefter konungen skall stadfästa ifrågavarande rätt.

———:o:———

VIII.

I redogörelsen för Jönköpings privilegier af 1620 hafva vi något omnämnt kommunalutskylderna. Beträffande däremot de skatter, som staden utgjorde till kronan, voro de vida mera betungande. Ännu i början af 1600-talet voro dessa skatter många, olikartade och skiftande; men de blefvo sedermera utbytta mot bestämda vid riksdagen åtagna skatter och bevillningar. En af de allra tyngsta skatter,

som utkräfts af Sverige, var den gärd, som åren 1611—1614 utskrefs under namn af Elfsborgs lösen. För Jönköping ensamt uppgick denna gärd första terminen till 215 rdr specie samt den sjätte eller sista terminen till 336 $^3/_4$ daler.

Den bevillning, staden vid 1624 års riksdag åtog sig, uppgick till 400 daler årligen

Hvad de indirekta skatterna beträffar, förekom sedan gammalt tull å utländska varor. Genom resolutionen den 17 november 1624 befalte emellertid konungen, att allt utifrån kommande gods icke skulle stämplas förrän i Jönköping och de däraf fallande stämpelpänningarne komma staden till godo, och tullförpaktaren i Västervik Paridon Horn erhöll order att låta stadens varor tull- och accisfritt passera

* *
*

Statens finanser voro emellertid så dåliga, att kraftiga åtgärder måste vidtagas att fylla behofven. För sådant ändamål åtog sig 1622 års riksdag en särskild accis eller inrikes tull för alla "ätliga, slitliga och förnötliga varor", som fördes till torg eller marknad. Det var början till den s. k. lilla tullen, som spelat en sådan roll i Sveriges historia.

Kring hvarje stad, köping eller marknadsplats skulle uppsättas ett tillräckligt högt stängsel med portar, som skulle hållas stängda om nätterna. Vid hvar port skulle finnas små hus för tullskrifvaren och vaktknektarne, hvilka skulle vara tillstädes om sommaren kl. 4 och om vintern kl. 6 på morgonen. Sedan varorna blifvit angifna, skulle de af en edsvuren mätare och vägare mätas, vägas och räknas. Tullskrifvaren skulle därpå uträkna tullen, och den resande uppräkna pängarna i tulltjänstemannens åsyn, dock icke lämna dem honom i händer utan nedsläppa dem i en i tullhuset stående kista genom ett hål ofvanpå locket. Till denna kista hade ståthållaren nyckeln, och skulle han hvar onsdag med landssekreteraren gå till tullhuset, öppna kistan, taga pängarna i förvar samt jämföra dem med tulltjänstemannens räkenskaper. För en tunna hvete erlades i tull 3 öre, en tunna råg 2 öre, en tunna öl 2 $^1/_2$ öre, en tunna salt kött 4 öre, en gödd oxe 12 öre. I allmänhet beräknades tullen till omkring 3 à 4 procent af varans värde i pänningar.

I hvar stad inrättades ett slakthus, hvarefter ingen hade rätt att slakta i sina egna hus, och så många köttmånglare förordnades, som ansågos nödvändiga. — Dessa skulle hos en uppsyningsman låta anteckna, hvad boskap de ville låta slakta, hvilket skulle ske af stadens slaktare efter viss taxa. När köttet var försåldt, skulle accis-pängar därför betalas. Stadens andre invånare, som läto slakta för eget behof, skulle därför betala accis, innan köttet togs från slakthuset.

För bagare bestämdes accisen efter ugnarnes storlek, och de borgare och andra stadens invånare, som ville baka i egna hus, betalte visst för hela året.

Ett nödigt antal bryggare antogos, hvilka skulle försälja öl och svagdricka lästetals eller i tunnor och därför betala accis. De, som hos bryggaren ville köpa öl, skulle därför förut betala accis. Krögare och gästgifvare, som i smärre mått försålde öl och andra drycker, skulle därför betala accis.

Hvad särskildt Jönköping beträffar, hade redan den 12 mars 1620 Jacob Kock och Johan "Slaktare" erhållit privilegium att vara ordinarie köttmånglare i Jönköping med skyldighet att alltid hafva kött i förråd och "såväl de fattige som de rike det för pänningar bekomma låta". Detta privilegium skulle räcka i två år, efter hvilkas förlopp stadens förmän borde förordna så många slaktare, som de funno för staden behöfliga.

Den 25 februari 1642 blef en tredjedel af stadens accisinkomster anslagen till magistratens aflöning.

Hvad utskänkningen i Jönköping beträffar må i detta sammanhang omnämnas, att genom k. resolution den 29 mars 1647 förordnades, att i Jönköping en stadskällare skulle inrättas och allt annat "skänkeri i privata gårdar afskaffas". Kort därefter beviljades till Jönköping accis- och tullfrihet för 4 pipor spanskt, 6 åmar rhenskt och 8 oxhufvud franskt vin samt 1 åm rhenskt brännvin.

* *

Vid 1625 års riksdag infördes en ny, ej mindre tung skatt, nämligen den s. k. kvarntullen.

Af en tunna blandkorn eller hafre, som fördes till kvarnen, skulle till kronan betalas 2 öre, af en tunna rent korn 3 öre, af en tunna blandadt råg och korn 4 öre, af en tunna malt 3 öre, af en tunna ärter, som maldes till mjöl, 6 öre, af en tunna råg 8 öre och af en tunna hvete 12 öre. Af en tunna råg, som torde betalts med omkring 6 kronor i nuvarande mynt, afgick således omkring 10 procent i skatt till kronan utom naturligtvis den skatt eller tull, som erlades till kvarnägaren såsom ersättning för förmalningen. Kvarntullen uppbars i början för kronans räkning i kvarnarna, dit spannmålen fördes att förmalas; men då ett dylikt arrangemang mötte betydande svårigheter, öfvergick man till systemet att låta förpakta densamma, hvarigenom denna i sig själf dryga skatt blef ännu mera tryckande, emedan förpaktarne äfven nödvändigt däraf togo sin särskilda vinst.

Vid kvarntullens genomförande i Småland var Jönköpings borgmästare Peder Gudmundsson konungen till synnerligen god hjälp.

* *
*

Ett annat tungt onus, som ålåg Jönköping, voro dels inkvarteringarna, dels de kostnader, staden måste vidkännas för båtsmäns anskaffande och underhåll. Ännu vittnar namnet "Båtsmansbacken" på en gränd i östra staden om detta åliggande. På Båtsmansbacken har nämligen fordom legat en kasern för stadens båtsmän.

Tunga voro sålunda de bördor, som Jönköpings borgare fingo bära, och huru små förhållandena voro därstädes under dessa tider af oro och reorganisation, därom vittnar bl. a. det k. brefvet af den 16 april 1625, hvarigenom borgmästare och råd erhöllo uteslutande "rättighet till fiske i de diken, som in i staden grafne äro", hvarjämte det tilläts dem att behålla sitt vanliga fiske i Munksjön, "så vidt det utmed deras ägor sig sträcker och af ålder hafver sedvanligt varit". Fisket i stadens "diken" var emellertid föga gifvande, så att det beviljade privilegiet ej blef af någon mera praktisk betydelse.

* *
*

Så mycket i konungens förmåga stod sökte han gynna Jönköpings ekonomiska uppsving samt förläna den krafter att bära de tunga bördorna. I vår redogörelse för de staden förlänta privilegierna hafva vi lämnat en inblick i de åtgärder, som Gustaf II Adolf vidtog att upphjälpa stadens handel och handtverkerier. I det följande få vi tillfälle att skildra de industrier, han i Jönköping grundlade.

En art af handel, som ej står omnämnd i 1620 års privilegier men var af stor ekonomisk betydelse för Jönköping, var oxhandeln. Redan af Gustaf Vasa hade Jönköpings borgerskap erhållit tillstånd att i Västergötland, Småland eller annorstädes uppköpa oxar samt åter försälja dem. — Denna rättighet bekräftades af härtig Karl. Dock fingo Jönköpings borgare ej utdrifva några oxar öfver gränsen eller sälja dem till främmande utom till kronans bergsbruk och å vissa årliga marknader, nämligen Olofsmessan i Köping, Larsmessan i Örebro, Mårtensmessan i Västerås och Michelsmessan i Telje. Vid straff var det dem förbjudet att annorstädes på landsbygden försälja kreatur. De oxar emellertid, som ej kunde säljas på ofvannämnda marknader, fingo Jönköpings borgare tillstånd att "på Calixti, som är den 14 i Octobris månad, drifva till Arboga, Örebro eller hvad köpstad dem helst synes, där i tre dagar förbida och borgarne i staden dem uppbjuda till köps; hvar de dem då icke behålla vele, då måge de drifva deras oxar antingen till kronones berg eller ock på landsbygden dem föryttra, efter som de bäst kunna".

Denna småländska oxhandel fortsattes under hela 1600-talet och 1700-talet långt in på 1800-talet. Ifriga konkurrenter häri hade Jönköpingsborna i Eksjö borgare, och de förstnämnde förde däröfver täta klagomål. Vi hafva också i det föregående omtalat huru Gustaf II Adolf strax i början af sin regering vid ett personligt sammanträffande med Peder Gudmundsson, som af stadens borgerskap sändts till

konungen att rådgöra om stadens återuppbyggande, lät framskymta hoppet, att Eksjö borgare skulle få order att bosätta sig i Jönköping, naturligtvis för att befria Jönköping från en besvärlig konkurrens. Emellertid blef en dylik förflyttning ej af, och Jönköpings borgare framställde gång på gång yrkanden om uteslutande rätt till ifrågavarande oxhandel, till dess slutligen år 1732 en k. resolution bestämde, att bägge städerna skulle fritt och obehindradt få drifva oxhandel.

Hvad Jönköping i öfrigt angår under Gustaf II Adolf, bör ihågkommas, att staden ägde en hamn, som synes ha varit anlagd redan af Gustaf Vasa. Sjöfarten var emellertid obetydlig, då den måste inskränka sig till endast Vättern.

Ett hospital fanns i Jönköping sedan gammalt; men med stadens sjukvård i öfrigt var det nog mycket klent beställdt. Först år 1656 fick Jönköping sin första apotekare, då mäster Liborius i denna egenskap blef antagen, och först år 1664 omtalas den förste stadsläkaren i Jönköping Ulsert, som kallas "stadsbarberare". Tre år därefter blef hamburgaren doktor Achatius Hager antagen till hofrättsmedicus i Jönköping och 1677 blef han utnämnd till provinsialläkare och medicus i Småland och Västergötland.

* *
*

Och dock hade Jönköping under Gustaf Adolf väl behöft ett kraftigt och ordnadt sjukvårdsväsende; ty till alla de olyckor och svårigheter, af hvilka Jönköping då hemsöktes, kom äfven — pesten.

Denna hemska farsot gick i de flesta af Europas länder, och 1620 hann den fram till Sverige, där den under de närmaste åren rasade med stor häftighet. I södra delen af Sverige måste utskrifningen inställas, marknader aflysas samt handel och annan gemenskap mellan befolkningen upphöra. År 1623 dogo i Stockholm omkring 20,000 människor, och ännu i mars 1625 gick pesten så våldsamt i hufvudstaden, att 207 personer dogo där inom en vecka. Till smittans bekämpande i Stockholm röktes kläderna, fönstren höllos öppna på husen, och där fönstren voro små, höggos öppningar på väggarna att utsläppa den osunda luften. Lök, äpplen och dylikt, som fanns i staden, kastades i strömmen, och ingen fick behålla eller förvara sådant i sitt hus. En gång hvar afton och morgon röktes med svafvel på alla gator och i husen. De, som voro smittade, eller måste med sjuka umgås, fingo icke infinna sig i kyrkan utan för dem skulle predikas ute på marken.

Att Jönköping ej slapp undan farsoten, är naturligt, då Jönköpings belägenhet var allt annat än hälsosam. Huru många af Jönköpings invånare, som fallit offer för pesten, känna vi icke. Men att farsotens framfart varit våldsam framgår af Rogbergs anteckning i hans "beskrifning om Småland", att 1623 "hölls i Jönköping ingen rådstuga för pestilentien, som då grasserade, och menigheten var förskingrad."

Åtskilliga af stadens mera framstående män föllo offer för pesten. Kyrkoherden Magnus Petri, som varit med om stadens brand 1612 och därefter — såsom vi förut omtalat — flyttat till Ljungrum, hade 1617 aflidit samt 1618 efterträdts af magister Petrus Hieronymi Glandius eller Per Germundsson. Denne bortrycktes af pesten 1623.

Magister Glandius Smolandus var en lärd och berest man. Han var en af magistrarne vid Sveriges första magisterpromotion 1600, studerade därefter teologi i Wittenberg 1603 och 1604 vid samma tid, som Axel Oxenstjerna där idkade samma studier. Sistnämnda år synes han hafva återvändt till Sverige samt hafva blifvit känd af Johan Skytte och den unge Gustaf Adolf samt Skyttes öfriga furstliga elever. År 1607 blef han poenitentiarius och konrektor i Växjö, därefter rektor och teologie lektor därstädes samt 1618 kyrkoherde i Jönköping. Han har efterlämnat ett säreget och i visst afseende intressant minne. Bland hans efterlämnade böcker fanns nämligen äfven en latinsk bok öfver berömda män. Denna bok hade han låtit interfoliera, och under en resa, som han företog i in- och utlandet, hade han låtit alla mera märkliga män, med hvilka han sammanträffade, inskrifva sina namn med en sentens i bemälda bok. Detta "album Glandianum" hade hamnat i De la Gar-

dieska arkivet å Löberöd och har i följd däraf fått sin plats i P. Wieselgrens skildring öfver bemälda arkiv. — Det är en brokig men högst intressant samling af autografer. Några af dem äro utförda med en rikedom af sirliga och symboliska ornament och med en konstskicklighet, att de nästan verka som gravyrer. Af de många autograferna inskränka vi oss till att anföra tvenne, bägge karaktäristiska:

Den tioårige Gustaf Adolf skrifver i magister Glandius' album: *Vita religione constat* eller "lifvet har sitt stöd i religionen".

Axel Oxenstjerna skrifver 1605 i samma album med vacker stil följande citat ur Tacitus: *Cautis quam acrioribus consiliis potentia tutior est* eller "makten är tryggare genom försiktiga än genom häftiga rådslag".

Om Glandius heter det å omnämnda ställe i Wieselgrens "De la Gardieska arkivet": "Blef 1618 pastor i Jönköping, hvarpå staden fick sina privilegier 1620". Sammanställningen och kursiveringen af den sista meningen se ut som en antydan, att Glandius' inflytande ej varit overksamt, då det gällde för Jönköping att erhålla sina privilegier. Och det kan nog vara möjligt, att hans ord därvid något vägt. Efter Glandius blef Johan Baazius, sedermera en berömd bisp i Växjö, kyrkoherde i Jönköping.

Också komministern i Jönköping Daniel Petri Virgander afled 1623 i pesten.

Det synes, som om också Jönköpings byggmästare Hans Fleming aflidit 1623, möjligen också han ett offer för pesten. Vi hafva visserligen icke några säkra uppgifter angående tiden, då mäster Hans dog; men den 5 september 1623 erhöll öfverste Kraill öppet bref på en tomt i Kalmar, som tillhört Hans Fleming, och i maj 1624 sändes en ny ingeniör till Jönköping.

Efter 1623 tyckes pesten hafva förlorat terräng i Jönköping; ty 1624 härskar i Vätterstaden ett bullrande och rörligt lif. Genom pesten och genom inflyttningar af främlingar, köpmän och handtverkare, nästan afklipptes sammanhanget mellan det gamla, medeltida Jönköping och det nya Jönköping, som höll på att arbeta sig fram. Medan det nya "Jönköping växte upp" — säger Viktor Rydberg — "glömdes det gamla. Och glömskan var snabbare än tillväxten. Det nyas byggnader betäckte ännu på långt när icke hela det område, som Gustaf Adolfs stadsplan hade utstakat, innan man förgätit, huru den gamla stadsplanen sett ut. Den äldsta kända ortbeskrifning öfver Jönköping Peder Nicanders akademiska afhandling Oratio de laudibus Junecopiæ, utgifven år 1670, vittnar redan om fullständigheten af denna förgätenhet."

———:o:———

IX.

Oaktadt freden i Knäred hade af flerahanda orsaker förhållandet med Danmark ej varit det bästa, och till slut blef situationen så allvarlig, att man började befara krigsutbrott. I slutet af 1622 kom ett rykte ut, att ett danskt infall verkligen befarades i Småland, och Gustaf II Adolf ansåg sig själf böra resa till Småland att sätta detta gränslandskap i försvar mot fienden. Naturligtvis gällde besöket i främsta rummet den viktiga gränsstaden Jönköping, dit konungen ankom i januari 1623. Här möttes han emellertid af nedslående underrättelser om pestens framfart i södra Sverige samt måste återvända till Stockholm.

Förhållandet till Danmark förbättrades icke; men då man å ömse sidor icke gärna ville låta det komma till krig, beslöt man till slut att söka utjämna tvistigheterna genom en sammankomst af fyra riksråd från hvartdera riket. Dessa fullmäktige sammanträdde den 20 maj 1623 i Sjöared i Halland.

De svenska ombuden genomdrefvo att förhandlingarna skulle ske offentligt "under hvar mans närvaro och åhöra", detta i syfte att lämna Gustaf II Adolf tillfälle att okänd personligen närvara vid underhandlingarna. I början af mötet vistades också den svenske konungen något öfver en veckas tid i Markaryds prästgård, Ulfsbäck. Kyrkoherden därstädes Paulus Erici fick vid detta tillfälle sitt skattehemman Hags-

hult fritt från utlagor på behagelig tid "för det omak och besvär han hade af konungens där liggande trogne män och tjänare".

Från Ulfsbäck skickade konungen en order till magistraten i Jönköping att förse det skottska krigsfolket, som var ankommet till Göteborg, med tre dagars proviant vid dess öfverfart sjöledes från Jönköping till Askersund.

Konungen fick ej några synnerligen goda intryck af ombudens förhandlingar. Full af oro hastade han i början af juni tillbaka från Ulfsbäck. Vägen till Stockholm togs öfver Jönköping, där han var den 6 juni och där han skyndade att vidtaga åtgärder till försvar mot öfverfall. Så inlades i Johannisborg vid Norrköping och i Jönköping befästningar, och Karl Bonde, som blifvit ståthållare i Jönköping, beordrades att intaga 1,000 bönder på fästningen att tillika med krigsfolket arbeta på dess iståndsättande och försvar, i händelse en fejd yppades mellan Sverige och Danmark, den konungen likväl önskade att Gud ville nådeligen afvända. Från Johannisborg skulle hämtas krut, bly och lunta, och bönderna skulle användas att förbättra staketet omkring staden "och göra där ett parapet och bröstvärn före, att man sig därinne i ett anlopp förfäkta kunde".

* * *

Guvernören Karl Bonde, som vid slutet af sin lefnad skref sig friherre till Lajhela, herre till Bordsjö i Småland, Espelunda och Ekeberg i Nerike, Ymsjöholm i Västergötland och Hesselby i Upland, var född 1581. Han hade varit kammarherre hos Karl IX och sedermera hos Gustaf II Adolf; 1604 blef han bergsöfverste öfver Kopparbergslagen, 1607 ståthållare öfver Dalarne, 1619 häradshöfding öfver Hollola härad i Finland, 1620 ståthållare i Västerås och 1624 i Jönköping. Han blef slutligen riksråd och guvernör i General-Bergs-amtet samt friherre. Han dog 1652 och ligger jämte sina två fruar och två barn begrafven i ett vackert, af honom uppbyggdt grafkor i Ringkarleby kyrka i Nerike.

* * *

Konungens misstro mot danskarne fortfor. Från Linköping tillskref han rikskansleren, som å svenskarnes sida ledde förhandlingarna vid riksgränsen, att noga taga sig till vara. Befunne fullmäktige sig i någon fara, så vore tre goda kompanier i Jönköping, hvilka de kunde låta kalla till sig, dock att fästningen ej för mycket blottades, att fienden kunde med ett ströfvande kompani henne intaga.

Efter 5 veckors underhandlingar slöts detta gränsmöte utan att tvistigheten bilagts. På grund af de danske fullmäktiges påminnelser nödgades Gustaf II Adolf att bortföra de vid gränsen samlade trupperna. En del af dessa inskeppades vid Göteborg, en annan del skickades uppåt landet genom Jönköping , som sålunda 1624, omedelbart efter det svåra peståret, plågades med tunga inkvarteringar och krigsbuller. Konungen ångrade emellertid snart, att han skingrat lägret vid gränsen och i januari 1625 reste han åter ned till Jönköping, där han uppehöll sig i tre veckor samt ombesörjde åtskilliga försvarsanstalter.

Den allmänna ställningen i Europa, den tilltagande faran för Tysklands frihet och fruktan för Österrikiska husets afsikter hade emellertid förmått flera makter att närma sig hvarandra, och förenade bemödanden gjordes att afböja hvarje utbrott af oenighet mellan Sverige och Danmark.

Konungen af Frankrike eller rättare kardinal Richelieu hade i sådant ändamål sändt en särskild ambassadör vid namn Deshaies till Köpenhamn för att samla de nordiska länderna till en liga mot Österrike. Deshaies reste öfver till Sverige, och den 22 januari eller samma dag, svenska sändebudet i Köpenhamn Gabriel Oxenstjerna mottogs i audiens af Kristian IV, erhöll Deshaies företräde hos Gustaf II Adolf i Jönköping, där ankomsten af den förnäme främlingen och hans följe naturligtvis väckte stor uppmärksamhet.

* * *

Deshaies var en energisk och skicklig diplomat samt hade redan gjort sig ett vida kändt namn. År 1621 hade han af konung Ludvig XIII sändts som ambassadör till Konstantinopel för att fordra, att kyrkan

vid den heliga grafven i Jerusalem, som armenier satt sig i besittning af, skulle från dessa befrias. Han lyckades utverka detta af sultan Osman, och såsom bevis på synnerlig gunst tillät sultanen honom att hålla sitt intåg i Jerusalem till häst och med svärd vid sidan. Deshaies öfverlämnade vid ifrågavarande tillfälle från sin konung rika skänker till den heliga grafven, lät reparera Betlehems kyrka och installerade en fransk konsul i Jerusalem. Från Jerusalem skickades Deshaies till Persien, hvarest han grundlade ett handelskompani och ett kapucinerkloster i Ispahan under ochahens beskydd.

* * *

Deshaies föreslog Gustaf II Adolf, att de bägge konungarna personligen skulle mötas vid gränsen. Gustaf II Adolf gick in härpå och gjorde åtskilliga anstalter till sammanträffandet för att därvid kunna värdigt och imponerande uppträda.

Deshaies återvände omedelbart till Köpenhamn.

Kristian IV afböjde emellertid det föreslagna mötet samt gaf sådana försäkringar om vänskap, att det blef öfverflödigt. Gabriel Oxenstjerna återkom med dessa försäkringar till Gustaf II Adolf, medan han ännu vistades i Jönköping. Ehuru konungen ännu icke fullt trodde på den danska vänskapen, lät han dock hemförlofva det uppbådade krigsfolket.

* * *

Oaktadt konungen sålunda var strängt upptagen af statsangelägenheter af högsta vikt, mottog främmande sändebud och ordnade försvaret, fick han dock tid att under sitt långa uppehåll i Jönköping sysselsätta sig med stadens speciella angelägenheter, och hans vistelse i Jönköping 1625 lämnade djupa och långvariga märken efter sig. — Främst bör därvid nämnas den store konungens varma intresse för skolundervisningen och ungdomens uppfostran.

Den 28 januari 1625 utfärdade nämligen konungen en intressant och karaktäristisk stadga om skolundervisningen i Jönköping:

"Vi Gustaf Adolf etc. göra vetterligt, att, eftersom vi oss särdeles hafva vinnlagt att bringa denna vår stad Jönköping till god näring och däruppå gjort mycken omkostnad att här införa åtskilliga handtverk och ämbeten, förmedels hvilka en ärlig borgersman sig torfteligen så ock nyttig kan nära och sitt hushåll ärligen uppehålla — ja, där flit och idkesamhet komma därtill, sig också rikta och förkofra —, så finnes ibland andra hinder den oaktsamhet och vanskötsel, som föräldrar hafva uti deras barns uppfödsel, isynnerhet den lättja, de själfva äro uppfödda uti och hvilken särdeles på barnen ärfves att vara det första, som förtager ungdomen att icke komma till någon rätt förfarenhet antingen i köphandel eller handtverk. Därför hafva vi godt och hälsosamt funnit att förmedels denna vår stadga skaffa häremot böter."

Konungen bjöd och befallde, att alla undersåtar och borgare i Jönköping, som piltebarn ägde eller framdeles bekomme, skulle sätta sina gossar, så snart de fyllt 7 år, i skolan att lära läsa och skrifva och så framgent, att barnen måtte blifva nyttiga till Guds församlings eller regementets tjänst.

Efter slutad skolgång skulle ynglingen öfverlämnas till "räknekonsten, bokhålleriet och redlig köpenskap eller till något handtverk".

"De föräldrar, som sina barn, sedan de fyllt 7 år, icke således förestå, som sagdt är, antingen motvilligt hållande dem till lättja eller af försummelse icke sättande dem strax till någon redlig närings lärdom" skola böta till staden 10 daler för hvar månad barnet så går, "och den ej orkar bothum, böter med kropp, som ej äger ko". "Den yngling, som, när han fyllt 16 år, antingen icke är i sina studier så långt kommen, att man kan göra sig något säkert hopp om honom, eller står i lära i något redligt handtverk, skall härmed hafva förlorat tredjedelen af all den afsrätt, som honom är eller kan tillfalla i denna stad, och af förbemälda treding må staden Jönköping behålla allt, som ifrågavarande yngling tillfaller, med mindre han sig så högt bättrar därefter, att vi honom god finna" att i sina rättigheter återinsättas; "dock icke vi-

dare än i de arffall, som kunna falla efter den dagen han återinsättes".

* * *

I januari 1625 tillskref Gustaf Adolf Andreas Bureus, året förut adlad under namnet Bure, att ofördröjligen infinna sig i Jönköping hos konungen.

Andreas Bureus var en norrländing, som genom begåfning och kunskaper svingat sig upp till den höga posten af öfverste-arkitekt och general-matematiker. Han har för öfrigt gjort sig ett namn i Sveriges kulturhistoria såsom varande den förste, som i koppar lät utsticka kartor öfver Skandinaviska halfön.

Bureus skulle i sitt sällskap medföra den unge Olof Hansson. Denne, som då var endast 24 år gammal, hade redan hunnit tilldraga sig den store konungens synnerliga uppmärksamhet. Han hade börjat sin bana som skrifvare hos hertig Johan och därifrån förflyttats till konungens kansli. På konungens befallning tog han dock snart afsked från denna befattning för att under Burei ledning öfva sig i ritning och ingeniörskonsten. Han hann under sin jämförelsevis korta lefnad långt. Han var nämligen endast 44 år, när han dog 1644 i lägret utanför Malmö; men han hade då under flera år varit adlad under namnet Örnehufvud samt såsom riksgeneralkvartermästare varit chef för fortifikationen.

Olof Hansson hade redan förut varit sysselsatt med att "afrita Småland", och konungen ville nu, att Bureus och hans talangfulle lärjunge skulle fullborda utstakningen vid Jönköping.

Men ej häller denna gång syntes någon "afstickning" hafva blifvit af; ty i ett för guvernören Karl Bonde utfärdadt memorial af den 1 februari 1625 säger sig konungen, så snart han komme till Stockholm, skola nedsända en ingeniör, som skulle afsticka grafven omkring staden, och borde densamma sedermera efter lägenhet utgräfvas. — Viktigare var dock "madens" fyllande med ris och sand; ty ingeniören skulle också afsticka "maan" hvarefter hvar och en af allmogen skulle tilldelas hvar sitt stycke att fylla eller "hvarje länsmansdöme sin part" under vederbörande länsmans tillsyn. Hos Lindorm Ribbing i Östergötland rekvirerades vagnar, med hvilka skulle köras sand på maden.

Dessutom skulle den påbörjade murningen vid slottet af stallet m. m. fortsättas.

Jönköping fick i början af 1625 en ny ståthållare, en namnkunnig och myndig högaristokrat, nämligen fältmarskalken Herman Wrangel. Denne uppmanades att pådrifva byggnadsarbetena, för hvilka 8 kompanier af öfverstelöjtnant Kaggs folk uppfordrades med 2 kompanier i sänder under 14 dagar på egen kost.

När konungen kommit tillbaka till Stockholm, fortfor han att med omtanke följa Jönköpings utveckling. I stadens arkiv finnes nämligen ett kungabref, dateradt Stockholm den 28 mars 1625, i hvilket han beviljade två års frihet från såväl kronans som stadens besvär åt dem af Jönköpings borgare, som byggt på malmarna och nu med det snaraste inflyttade till staden.

Den nye guvernören, Herman Wrangel, som kallade sig herre till Lärjeholm, Skokloster, Ludenhoff, Lindeberg, Ober-Pahlen, Walkull, Svinesund och Baglösa, var född i Liffland 1585. Han blef 1619 ståthållare på Kalmar, fältmarskalk 1621, ståthållare på Kalmar och tillika öfverste för allt småländskt krigsfolk 1623, ståthållare på Jönköping 1625, guvernör i Elbingen 1627, slutligen riksråd och generalguvernör i Liffland. Han dog 1643 samt ligger begrafven i eget grafkor vid Sko kyrka i Upland, där bland troféer och vapen är rest en präktig grafvård med hans bild i full kroppsstorlek.

———:o:———

X.

Af de få och spridda underrättelser, som numera äro att tillgå rörande Jönköpings handtverkerier under äldre tider inhämtas, att s. k. torgbodar, som dels af handlande och dels af handtverkare begagnades, funnos i Jönköping redan 1363, då trenne sådana bodar sattes i pant för gilla pänningar. Kort tid därefter eller i början af 1400-talet omtalas skräddare, smeder, öfver-

skärare, grytstöpare, bagare, bältare och skinnare såsom i staden bosatte.

Med Gustaf I:s regering började för handtverkerierna i Jönköping en bättre och lyckligare period. Omkring staden boende guldsmeder, klensmeder, "verkmästare", sadelmakare, bältare, pungmakare, svärdfäjare, öfverskärare, skinnare och andra "ämbetsmän" anbefalldes vid strängt ansvar att inflytta till staden och där taga burskap. Också Karl IX sökte genom dylika och andra förordningar upphjälpa och understödja handtverkerierna i Jönköping och af honom bestämdes Tveta, Mo, Vista och Östra härad till deras distrikt. Stadens guldsmeder förpliktas "uppå deras ed att hvad sölf eller guld de förarbeta, där skola de slå stadens vapen och deras eget bomärke uppå, och skall arbetet vara så godt i fin, efter som den ordning utvisar där uppå särdeles gjord är".

Bland näringarna är det framför andra en, som särskildt blomstrar, nämligen smidet. I sin studie öfver "Det forna Jönköping" yttrar Victor Rydberg: "Näst handeln, som samlat betydlig förmögenhet hos en eller annan köpmanssläkt, är smidet stadens förnämsta näring. Järnet kommer från Taberg och är det yppersta någon marknad kan uppvisa. Bland smederna finnas vapensmeder, harneskmakare och sporresmeder, hvilka senare väl äfven tillverka stigbyglar och hästmunderingar — säljbara saker i en tid, då de flesta resande färdas till häst."

Att Gustaf Vasa haft sin uppmärksamhet riktad på smidet i Jönköping framgår bland annat däraf, att han till schweizaren von Stahl, hvilken 1541 kommit till Jönköping som harnesksmed, skänkte gården Hyltan i Rogberga. Denne harnesksmed blef stamfader för småländska släkten Ståhl, ur hvilken utgått så många dugande och framstående män.

Då det nya Jönköping började resa sig på sandrefveln och mossen mellan sjöarne, var Gustaf II Adolf ifrig att upphjälpa staden äfven med hänsyn till handtverkerier och industri. Redan i 1620 års privilegier hade han, såsom förut visadt är, infört flere bestämmelser i dylikt syfte. Men Gustaf Adolf var ej en man, som lät det stanna endast vid pappersbestämmelser. Han grep äfven själf direkt in och sökte gifva bestämmelserna lif och verklighet. Det är ej att undra på att han härvid i främsta rummet sökte med stadens förkofran förena omsorgen om hvad som låg honom så varmt om hjärtat, nämligen landets stridsförmåga.

Musköter, hvilkas anskaffande i utländska arméer ännu förorsakade så mycken svårighet, förfärdigades i Sverige på bygden i nästan alla landskap af s. k. rörsmeder. Det var handtverkare, hvilka skötte både sitt smide och sitt handtverk, och hemmanets skatt afräknades i arbetsförtjänst. — Rörsmedernas konst inskränkte sig emellertid ej till att blott tillverka musköter. Äfven harnesk och spetsar till pikar förfärdigades, och spetsarne borde vara så härdade, att de beto på harnesken, om smeden skulle få betaldt för sitt arbete. Föreskrifvet var, att hvarje rörsmed borde leverera 52 stora musköter med allt tillbehör om året. År 1620 befallde emellertid konungen, att rörsmederna kring städerna borde antingen öfvergifva sina hemman och flytta till staden eller öfvergifva sina handtverk och endast vara bönder. Gevärsfaktorier inrättades i Jönköping, Norrköping och Söderhamn i likhet med de förut i Arboga och Finspong befintliga.

I Jönköping, där så goda traditioner i detta hänseende funnos, fick snart vapenfabrikationen god fart. Ännu i dag bär den långa, smala Smedjegatan namn efter dessa i den nya staden hopförda smeder. Konungen var emellertid betänkt på att lämna desse någon ersättning för det jordbruk, de öfvergifvit, och vid undersökningar i berörda syfte kastade han sina blickar på gården Torp, ett helt mantal frälse i Jönköpings grannskap. Denna gård egdes 1620 af riksrådet Olof Bosons efterlefda men ärfdes under samma års lopp af riksrådet Erland Björnsson Bååt. Genom det kongl. brefvet den 15 februari 1620 anbefalldes ståthållaren i Jönköping Bengt Kafle att söka uppgöra byte angående Torp, "på det smederna, som sig uti Jönköping skola nedsätta, något utrymme till åker och äng sig med att underhålla hafva måge"; och skulle ståthållaren därför i stället lämna annat hemman, "icke anseendes, fastän det något bättre vore", hvarefter ståt-

hållaren borde Torps ägor "ibland smederna utdela och hvar wohning sitt vissa utrymme deputera". Genom riksrådet Bååts öppna bref af den 28 december 1620 uppläts Torp åt kronan i utbyte mod södra Bordsjö, en half gård, och Stubbetorp, en hel gård, i Askeryds socken, hvilket byte Gustaf Adolf genom sitt bref af samma dag bekräftade. Då år 1631 hemmanet Vestraby i Rogberga socken öfverlämnades till smeder i Jönköping, återföll Torp till kronan, som samma år sålde det till skatte åt Jönköpings borgmästare Peder Gudmundson.

Gevärsfaktoriets arbetare voro i allmänhet frie från skyldigheten att deltaga i stadens utskylder och besvär. Detta gaf i tidens lopp anledning till betydande missbruk. Så finna vi, att år 1675 hade faktoriet antagit ända till 100 "försvarskarlar" — d. v. s. karlar i sitt försvar och i följd däraf fria från kommunalutskylder —, hvarjämte dess föreståndare dref handel med salt och andra varor. Detta blef i kongl. resolution den 27 september samma år förbjudet med tillägg, att faktoriet ej finge draga allt arbete till sig.

I Huskvarna hade 1680 af hofrådet Qveckfeldt anlagts ett faktori, lydande under det i Jönköping. Huskvarna faktori fick privilegier 1715 och drefs för kronans räkning till 1757. Öfverdirektören Fr. Ehrenpreus erhöll emellertid privilegier först på Jönköpings faktori och sedermera äfven på Huskvarna faktori. Så småningom tog det senare genom sin betydande tillgång till kraft öfverhand öfver det förra. Faktoriet i Jönköping nedsjönk till slut till att vara endast sammansättnings-verkstäder för Huskvarna gevärsfaktori, till dess omsider naturenligt all fabrikation förlades på ett enda ställe.

* * *

Gustaf II Adolf behöfde ej endast vapen för sina soldater; han behöfde äfven kläder till dem. Ett vandtmakeri anlades därför i Jönköping, där kläde förfärdigades för krigsfolkets behof. Peder Gudmundson var återigen härvid konungens medhjälpare. I Stiernemans adelsmatrikel heter det om Peder Gudmundson (Strömberg), att "han med stor möda och kostnad i Jönköping inrättat vandtmakeriet samt bragt det under infödde svenske mäns händer, så att det ock nu i riket på flere ställen är planteradt, hvarpå han är blefven faktor öfver vandtmakerierna. Utom dess har han till kronan gjort försträckningar af ansenliga partier kläde".

Af de bestämmelser, som utfärdades för t. ex. vandtmakeriet i Upsala inhämtas, att vandtmakaren där skulle af ståthållaren bekomma ull, färg, ved och matvaror efter ett visst värde och af hvart skeppund ull till kronan leverera 5 stycken kläde, hvart stycke 30 alnar långt och 3 alnar bredt. — Bästa slags klädet skulle kronan mottaga för 6 mark alnen, mellanslaget för 4 mark och ringare slaget för 3 mark.

Att de nyanlagda klädesfabrikerna ej hunno eller kunde leverera tillräckligt med kläde till hären, faller af sig självt. Bekant är också Geijers yttrande, att "svenske soldaten i bondekläder gjort Sveriges mest lysande krig, liksom svenske officerare utan ordensprydnader".

I samband med klädesfabrikationen anlades ett schäferi, till hvilket konungen 1621 skänkte tvänne kronohemman i Jönköpings grannskap. Då i stadens närhet liggande gårdar upplätos på arrende, skedde det understundom — såsom t. ex. 1634 fallet var med Österängen, Ryden och Högegärdet — med förbindelse för arrendatorerna att underhålla de för schäferiet anskaffade fåren. Konungen bemödade sig nämligen att i riket inskaffa tysk fårafvel samt efterhand utrota den svenska, eftersom dess ull var mindre tjänlig för klädestillverkning. Bönderna i Östergötland, Västergötland och Småland befalldes vid straff att utbyta sina svenska gumsar mot tyska, hvilka den förut omtalade "arrendatorn" Påfvel Pilsmed skulle inskaffa.

Holländska bönder införskrefvos i samma vefva samt inkommo med holländska boskapskreatur och nedsatte sig kring Jönköping.

I sammanhang med klädestillverkningen sökte konungen uppamma äfven fabrikationen af linne i Jönköping. Förut är omtaladt, huru i 1620 års privilegier Jönköpings stad fått tillstånd att upprätta schäferi hvar lämpligt finnes på kronans ägor

i Jönköpings län och i Västergötland, och Jönköpings köpmän hade därsammastädes erhållit uteslutande rätt att uppköpa allt lingarn i Jönköpings och Kronobergs län samt i Marks, Kinds, Redvägs, Gäsene och Åhs härad samt Orrholms och Skara län.

Genom bref till fogden i Mark och Kind den 8 februari 1623 befallde konungen, att allmogen där skulle sälja lingarn för billigt pris till fabriken i Jönköping, och den 3 februari samma år utfärdades tillstånd för Jönköpings borgare att till upphjälpande af klädesfabriken därstädes försälja sina tillverkningar hvar de behagade kring hela riket. Deras fabrikat skulle dock förut stämplas i Jönköping till förekommande däraf, att ej tillika handel drefs med utländska kläden.

* * *

Ett grytgjuteri anlade äfven Gustaf Adolf i Jönköping, och till dess vidmakthållande utgafs den 8 februari 1623 ett öppet bref, hvarigenom förbud utfärdades isynnerhet för Göteborgs köpmän att hvarken i städer eller på landet uppköpa gammal koppar för att den utskeppa.

* * *

Konungen umgicks med planer att förse det nya Jönköping med en kvarn, och efter långa öfverläggningar beslöt han att taga kraften till denna anläggning från vattenfallet i Dunkehallar. I riksarkivet finnes en skrifvelse rörande åtskilligt material, som behöfves till "Jönköpings byggning 1624". Denna skrifvelse innehåller också "förslag på hvad som vill behöfvas till att föra vattnet in uti Jönköpings stad ifrån Dunkehalla öfver Juna bäck och afståndet därimellan". Det är ett detaljeradt kostnadsförslag öfver vattenledningen och kvarnanläggningen i fråga. I detsamma heter det:

"Ifrån torget öfver ån (mellan Munksjön och Vättern) och genom slottsgrafven in till brädden är 897 alnar.

Ifrån grafbrädden till Juna bäck öfver gärdet är 1131 alnar.

Öfver Juna bäck är 117 alnar.

Ifrån Juna bäck och dit som är afmätt som vattnet skall falla i piporna är 724 alnar.

Därifrån och upp till Dunkehalla dit som dammen skall vara är 1461 alnar".

Hela ledningens längd blir sålunda 4330 alnar, hvaraf den egentliga piplängden (den underjordiska ledningen) upptager 2869 alnar. Till ledningen fordras 297 pipstockar 10 alnar långa och 3 kvarter i lilländan. Hvarje pipa förses med 4 järnringar, hvar af 10 markers vikt. Till dammen vid Dunkehalla och ledningen därifrån dit, hvarest "vattnet skall falla i piporna", åtgå 200 stycken timmer af 16 alnars längd.

Af kostnadsförslaget framgår det kuriösa och karaktäristiska faktum, att kvarnhuset skall hopbyggas med — rådhuset. Det första rådhuset i Jönköping har nämligen liksom den första kyrkan och det första skolhuset varit af trä.. Det nuvarande rådhuset uppfördes först efter branden 1691. I kostnadsförslaget förekomma några i ifrågavarande hänseende belysande detaljer:

Tio stycken pipstockar behöfvas, "som skall gå neder på bottnen i grafven och upp i rådstugan".

"Timmer till rådstugan och huset på långväggen samt ock till tvärväggen 200 stycken 24 alnar långt och 200 stycken 16 alnar långt".

"Rådstugo- och kvarnahuset blifver med 12 knutar och behöfvas 12 timmermän uti 28 dagar" med en aflöning om dagen af 9 öre.

Sådana tydliga uppgifter lämna ej rum för något tvifvel, att rådhuset och kvarnhuset blifvit sammanbyggda. Kostnadsförslagets öfriga detaljer innehålla ej något af större intresse. Det är endast en redogörelse för de materialier, som åtgå, och det arbete, som beräknas. Verket skall innehålla ett vattenhjul med skoflar samt ett stort vattenhjul, 18 alnar högt, och kugghjul, 9 alnar höga. Förslaget slutar på en beräknad summa af 1600 daler förutom kostnaden för dikenas grafvande och pipornas inläggande i jorden.

Detta förslag behagade konungen, och vid det långa besök han i början af 1625 gjorde i Jönköping fattades definitivt beslut om anläggningens utförande. I Jön-

köpings rådhusarkiv finnes en vidimerad afskrift af en skrifvelse, daterad den 15 februari 1625, af ståthållaren på Jönköpings slott och landshöfdingen Carl Bonde, hvari denne enligt konungens uttryckliga förordnande befullmäktigar borgmästare och råd Per Jönsson och Anders Svensson att förestå byggnaden af en vattenkonst, som skulle ledas in till staden och att använda kyrkans pänningar till uppköp af därtill erforderligt timmer, pålar och sten, hvilket de som hade dessa medel om hand icke borde förhindra.

* * *

För att skaffa dugande och tillräckliga arbetskrafter för dessa industrier, hvilka Gustaf Adolf ville koncentrera i Jönköping, måste han vända sig till utlandet. Så finnes t. ex. antecknadt, att den 12 februari 1621 sändes till Jönköping flere utländske handtverkare. Vid anskaffandet af dessa hade konungen återigen till nitisk medhjälpare borgmästaren Peder Gudmundson. Stadens handtverkare fingo byggnadstomter åt sig anvisade på den igenfyllda maden, hvilken stadsdel genom kanalen skildes från den öfriga staden. Som förut är visadt, var också konungen särdeles ifrig, att bemälda fyllningsarbete skulle skrida raskt framåt, och gång på gång upprepade han till ståthållare och byggmästare sina befallningar härom. På det att dessa arbetare af olika nationaliteter ej skulle komma i gräl med hvarandra samt bättre trifvas, ordnades så, att de infödde handtverkarne kommo att bo i ett kvarter och de utländske i ett annat, och maden delades i två delar: den svenska och den tyska, hvilka skildes från hvarandra genom den stora kanal-bassängen.

Sammansmältningsarbetet emellan dessa arbetare af olika nationaliteter gick hastigt nog.

Därpå finnes ett rätt interssant bevis. Kyrkoherden i Jönköping den lärde Johannes Baazius höll i Jönköping en serie förklaringar öfver Johannes Uppenbarelse. — Dessa förklaringar, som utgåfvos af trycket år 1629 från Christopher Günthers tryckeri i Kalmar, äro tillegnade "de ärlige, välbetrodde, vise och förståndige män, borgmästare och råd uti Jönköpings lofliga stad samt välbetrodde, försiktige arrendatorer, ärlige och hederlige borgare, dygdesamme matroner, hederlige borgerskor med hela den gudfruktiga kristna gemenhet af tyskom såväl som af svenskom sammankommen uti hvad ämbete och kondition de stadde äro, som uti benämnde loflige stad boendes äro".

De kursiverade orden gifva vid handen, att tyskar som svenskar smultit samman till en församling. Med "arrendatorer", hvilka taga rangen näst efter borgmästare och råd, menar herr kyrkoherden de rika borgare i Jönköping, som försträckt kronan pänningar samt arrenderat åtskilliga af dess räntor.

——:o:——

XI.

I riksregistraturet i riksarkivet har det lyckats mig finna några anvisningar rörande de personer, hvilka varit Gustaf Adolf behjälplige att i Jönkping införa främlingar. Den 30 juli 1619 utfärdades ett k. bref, hvarigenom "brefvisaren och borgaren i Aachen" Servatius von Köller, som erbjudit sig att anskaffa och i riket införa främmande handtverkare och handelsmän, erhöll tillstånd att "uppleta orter, där samme handtverkare och handelsmän kunde bo och bruka deras ämbete och handtering". Om det också ej uttryckligt angifves, är det dock högst sannolikt, att en del af dessa främlingar nedsatt sig i Jönköping.

Den 31 juli 1620 utfärdades pass dels för Bartolomeus von Wilpen och dels för Frank von der Höffwelen att införa handtverkare. Den 12 februari 1621 utfärdades åter ett pass för samme Frank von der Höffwelen och, "för en hop handtverksfolk, som han med sig hafva skall". Den 20 februari 1621 utfärdades ett liknande pass för Peter Strüfwe. Att en ej obetydlig del af denna import kommit Jönköping till godo, framgår med tillräcklig tydlighet däraf, att två af

desse importörer voro borgare i Jönköping. Peter Strüfwe är nämligen tvifvelsutan identisk med med den Peter Strijf eller Stryfwer, som vi förut omtalat vara en af de rika borgare i Jönköping, som af kronan arrenderat Tabergs bergslag med kringliggande socknar. Frank von der Höffwelen torde vara densamme som den Frank von der Hucuell, hvilken vi förut omnämnt bland de år 1619 i Jönköping mantalsskrifne. — Denna sistnämnda namnolikhet torde sannolikt bero på en misskrifning i mantalsförteckningen af 1619. — Huru som hälst därmed vara må, säkert är emellertid att Frank von der Höffwelen var bosatt i Jönköping, och att Gustaf Adolf var mycket belåten med honom. Ty den 12 februari 1621 eller samma datum, som ofvannämnda pass utfärdades för von der Höffwelen, är dateradt ett gåfvobref, hvarigenom konungen skänker Frank von der Höffwelen den kronan tillhöriga tomt i Jönköping, "som han nu bebor, liggande mellan Frantz Wernckes gård och slottet, hållande i bredden 35 alnar och längden ned i sjön så långt afpåladt är, med alle hus, där redan uppsatte äro".

Det var ej löst folk utan yrkesskicklige, dugande och kanske burgne handtverkare, som inflyttade till Jönköping, flyende undan de krigiska fasorna på kontinenten. Ett vittne om huru vackra och trefliga hem de förstodo att åt sig inreda å Tyska maden var det helt nyligen rifna huset i Skillnadsgränd (det "Ryhleska huset"), som enligt hvad vid rifningen kom i dagen daterade sig ända från det nya Jönköpings första tider. Det var uppfördt i två våningar samt väggar och tak smyckade med inskriptioner och målningar med bibliska motiv. I ett rum i nedre våningen syntes årtalet 1692. Men detta kan ju hafva varit årtalet för målningarna, och själfva byggnaden kan sålunda hafva varit äldre. En gissning, förmodligen grundad på husets prydlighet och bekvämlighet, har framkastats, att det möjligen tjänstgjort som någon samlingslokal för "tyskarne". Huru dämed förhåller sig torde ej vara så lätt att afgöra. När detta gamla och intressanta minne från forna tider nu skattat åt förgängelsen, är det en tröst att det åtminstone i fotografiska afbildningar bevarats för kommande tider, tack vare Norra Smålands fornminnesförenings nitiske sekreterares vaksamhet och omsorger.

* * *

Jönköping hade tillfredsställelsen att under Gustaf Adolfs tid se lärde och dugande kyrkoherdar i spetsen för församlingen. Efter Petrus Hieronymi Glandius, som dött i pesten 1623, blef Johannes Baazius 1624 kyrkoherde i Jönköping samt innehade denna befattning i 23 år. Han var född 1581 på Eksås gård i Gårdsby socken af Växjö stift, där fadren var kyrkoherde. Han studerade i Växjö med den framgång, att, då pesten 1602 bortryckt större delen af kyrkoherdarne i Konga härad, han i åtskilliga kyrkor därstädes skall ha förrättat gudstjänsten. Sedan han studerat vid universitetet i Tyskland, blef han först (1613) rector scholæ i Växjö och därefter (1622) teologie lektor. Under den tid, han var kyrkoherde i Jönköping, ådrog han sig allmän uppmärksamhet genom en skarp och dristig förmaningsskrift till rikets i Stockholm (1636) församlade biskopar. Han höll på att ställas till laga ansvar; men den hotande faran afvändes dels genom drottningens beskydd, dels därigenom att han på stället erkände sin förseelse och bad om tillgift. Biskoparne utfärdade en skriftlig försäkran, "att de in fraternitatem åter upptogo och anammade mag:r Baazium". År 1647 blef han kallad till biskop i Växjö, där han dog 1649. Han hade tre söner, af hvilka en (Johannes Baazius d. y.) blef ärkebiskop, en annan stamfader för adliga ätten Leyonhjelm och en tredje stamfader för adliga ätten Ekehjelm.

* * *

I östra kyrkogårdens kapell finnas några grafstenar från äldre tider, intressanta genom den konst, med hvilken de äro utförda, och genom de historiska minnen, som äro vid dem knutna. Ett af de allra främsta rummen bland dessa minnen från länge sedan svunna tider intages af grafstenen öfver Peder Gudmundsson och hans maka i första giftet. Minnesvården af kalksten mäter 5 $^1/_2$ fot i bredd och 9 fot i längd.

Den nitiske vårdaren af Östra kyrkogården, trädgårdsmästaren H. Andersson, har varit nog vänlig att åt mig afteckna stenen samt afskrifva inskriptionerna. Rundt om stenen löper en fris med evangelisternas symboler i hörnen och däremellan text ur Esaias 56: "Men den rättfärdige förgås" o. s. v. Själfva stenen upptager de båda makarnes figurer i half upphöjd uthuggning och iklädda sin tids dräkter. Det är, så vidt jag vet, den enda afbildning som finnes kvar af denne Peder Gudmundsson, som vid det nya Jönköpings uppbyggande spelade en så framstående roll. Öfver figurerna synas tre kerubhufvud och under dem en dödskalle och ett timglas. Mellan figurerna synes öfverst en vapensköld med makarnes initialer och ett vapen, hvars hufvudbeståndsdel är ett kors. Nedanför skölden mellan figurernas skuldror läses följande inskription: "Woll Geleget undt woll Gereden. Een laken undt 4 breder". Underst å stenen läses en inskription, som, omskrifven på nutids språk, innehåller: "Här under ligger i Herranom och hvilar den ärlige, äreborne och välförståndige Peder Gudmundsson, fordom H. K. M:ts välbetrodde man och arrendator uti Jönköpings län och borgmästare i Jönköpings stad, hvilken afsomnade den 11 augusti 1655, samt hans älskliga hustru, den gudfruktiga, hederliga och dygdesamma matrona Hanna Månsdotter, som i Gudi afsomnade den 6 juli 1630, och deras kära barn Mårten Pedersson, som afsomnade Andreasdagen 1626. Gud förläne dem en salig uppståndelse".

* * *

Det var en efter dåtida förhållanden ståtlig begrafning, som ofvan nämnda Anna (eller Hanna) Månsdotter erhöll. Jordfästningen förrättades af själfve den lärde kyrkoherden Johannes Baazius, som därvid höll en längre predikan. Denna likpredikan finnes tryckt och ett exemplar däraf har blifvit bevaradt i K. bibliotekets samlingar. Någon tryckort finnes därå ej angifven; men det är ej osannolikt, att ifrågavarande predikan tryckts i Kalmar, liksom — enligt hvad förut nämnts — Baazius' 1629 i Jönköping hållna förklaringar öfver Uppenbarelseboken. Titeln är följande: "En kristlig likpredikan öfver människornas dödstid, huru hvar och en skall sig därtill uti sitt kalls flit och trohet kristligen bereda, öfver den hederliga, dygdesamma och gudfruktiga matronas Anna Månsdotters, den ärlige, välbetrodde och förståndige Peder Gudmundssons, äldre borgmästares i Jönköping och arrendatoris uti några härader här i slottslänet, älskliga, kära hustrus lik, hvilken i Herranom afsomnade och ifrån verlden uti stillhet skilldes den 6 juli 1630 och blef den 13 dag i samma månad uti härlig och folkrik församlings närvaro till sin hvilokammare hederligen ledsagad".

Närvarande vid begrafningen voro Peder Gudmundsson själf, Måns Svensson, äldre borgmästare i Norrköping, samt Nils Månsson, likaledes bosatt i Norrköping och tillförordnad direktor i Söderländska kompaniet. De båda Norrköpingsborne, af hvilka uppenbarligen den sistnämnde var broder till den aflidna, medförde sina hustrur, Kristin Henriksdotter och Margareta Kruse. — Bland de närmast sörjande märktes vidare Måns Jonsson, borgmästare i Jönköping och arrendator i Sunnerbo samt gift med den aflidnas dotter Elin Pedersdotter, samt den aflidnas barn: Gudmund Pedersson, "köpman och invånare i Jönköping", med sin hustru Anna Gudmundsdotter och Jöns Pedersson, Kristin, Brita, Esther, Karin Pedersdöttrar.

Den långa predikan med tex[t] ur Ps. 90: 10 intresserar oss föga, men desto mera de till predikan fogade personalierna öfver den aflidna, hvilka innehålla biografiska uppgifter och lämna i sin naivitet en intressant bild ur lifvet i dåtidens Jönköping.

Den aflidna var född och uppfödd i Jönköping. Hennes föräldrar, Måns Jönsson och Britta Nilsdotter, voro likaledes födda och boende i Jönköping. Fadern var intill sin död för sin gudfruktighet och rättrådighet borgmästare och stadens förnämste man. Modern "förde efter sitt änkestånd efter sin plägsed ett gudfruktigt lefverne med flitig kyrkogång samt kyrkones, Guds ords och de fattiges förkofran, att hennes så väl som mannens kristliga namn i denna staden aldrig förglömmes. Tvänne söner äro komna till den lofliga staden Norrkö-

ping att bo, hvilka där än bekläda ansenliga kall och här nu tillstädes äro; och tvänne söner hafva varit boende i Vesterås, och en af dem där beklädt i några år borgmästareämbetet och den andre köpmanshandel vid Kopparberget". De äro nu döda och i domkyrkan i Vesterås begrafne. En dotter blef gift i Växjö med s. m. Johannes Ungius. Hon ligger begrafven i Växjö domkyrka men efterlämnade tre döttrar, som blefvo gifta med vördige män.

Så långt den hädangångnas egen släkt. Själf var hon född 1580. Vid 24 års ålder blef hon 1604 gift med Peder Gudmundsson. "Uti samma äktenskap hafver hon lefvat så ljufveligen och tjänsteligen mot sin man, att han bekänner sig intet besvär haft af hushållet, helst medan han skulle förestå den stora beställningen i arrendet. Med 10 barn har Gud deras äktenskap välsignat." Två söner äro döda, 2 söner och 6 döttrar lefva. "Och hafver denna människa ej allenast sina barn, helst döttrarne som yngst äro, till gudlighet och tukt hållit utan jämväl med godt exempel föregått. Sin kyrkogång har hon flitigt aktat och uti lefvernet ställt sig gudfruktig, uti umgänget vänlig, mot fattige hjälpsam, att man hennes gudsfruktan kan med rätta androm till exempel berömma."

Om hennes sjukdom och död berättas: "I sin lifstid hade hon god helsa och sundhet. Allena uti detta förgångna år, som var hennes förändringstid, Climacterius septimus, var hon ibland något svag. Något före midsommar reste hon med sina barn på sin gård utanför staden; men efter sjukdomen ville tillstiga igen, kom hon hem till staden till söndagen före S. Petri dag och var både den söndagen och Persmessodag i kyrkan till predikan. Därefter lades hon i sängen, af sjukdom öfvervunnen, och efter två dagar, som var Vårfrudag visitationis, kallade hon mig, begärande tröst af Guds ord samt genom det heliga predikoämbetet sina synders förlåtelse med Kristi heliga nattvards delaktighet. När hon af mig på ämbetets vägnar flitigt tillfrågades, om något besvärade hennes samvete, svarade hon allvarsamt:

— Jag hafver platt gifvit mig ifrån denna världen och min sak i Guds hand ställer. Gud gifve, att folket ville låta blifva en fattig, eländig människa oförtalad, som hafver nog ondt dessförutan.

När jag då min tjänst uti ämbetet gjort hade, afsomnade hon efter 4 dagar uti en stadig tro, talandes in i döden, nämligen den 6 juli emot aftonen."

Personalierna sluta med några ord, som låta oss veta, att skvaller och förtal hörde hemma redan uti 1600-talets Jönköping: "Sedan Gud med henne såväl förlossat, uppkom ett tal, att hon blef i sin sjukdom så förryckt i hufvudet, att hon efter denna brännesjukas art skulle fela på förnuftet. Det hela församlingen vet vara osannfärdigt. Allt detta förtal kom för henne, salig människan, när hon sjuk blef, som husfolket berättar, därom hon påminde mig Vårfrudag, det jag då intet förstod.

Och är en ömklig klagan, att förtal jämte flere synder tager nu platt öfverhanden. — Synnerligen förtalar gärna folk oss här i Jönköping. — Gud rätte alla syndare!"

———:o:———

XII.

Den ingeniör, som — efter hvad förut nämnts — konungen 1625 lofvade att skicka till Jönköping, hette högst sannolikt Heinrich Thome. I Fortifikationens bibliotek finnes nämligen en af Thome själf påskrifven ritning af 1625 af "staden Jönköpings situation såsom den är belägen". Heinrich Thome var en bland de många utländske fortifikationsmän, som af Gustaf Adolf införskaffats i riket. Han blef mycket använd och hans namn nämnes ofta, synnerligast under fälttåget i Tyskland. Ifrågavarande ritning omfattar ej blott staden utan äfven en del af sjöarna samt landet söder och väster om Jönköping, och är sannolikt den äldsta karta, som finnes öfver Jönköpingstrakten. Den äldsta karta öfver bemälda trakt, som förvaras i generallandtmäterikontorets arkiv, är åtskilliga årtionden yngre. Storgatan synes på

Thomes teckning hafva ungefär samma utsträckning som nuvarande Östra Storgatan, Smedjegatan är föga bebyggd mot Munksjön, torget är öppet mot söder, på Svenska maden äro inga hus angifna, men på Tyska maden äro tre byggnadsfyrkanter tecknade. Af stort intresse är teckningen med hänsyn till de s. k. malmarna eller områdena utom staden. Dessa befinnas nämligen hafva varit bebyggda. Sannolikt är det tillfälliga byggnader, som uppförts efter branden. Omedelbart öster om staden är sålunda angifven en förstad med flere byggnadsfyrkanter samt en större och en mindre gata. Västerut på andra sidan ån mellan Munksjön och Vättern vidtager fästningsområdet. Passeras detta rakt västerut, påträffar man ruinerna efter gamla Jönköpings kyrka eller som det på kartan heter: "ruinirte Kirche". Väster därom utbreder sig på bägge sidor om vägen en förstad med flere byggnadsfyrkanter. Längre västerut ligga söder om ifrågavarande väg hospitalets byggnader. Omedelbart söder om fästningen äro aftecknade två byggnader. Genom den egentliga staden löper kanalen mellan de bägge småsjöarna och har en kvadratisk bassäng ungefär rakt söder om kyrkan. Rocksjön kallas på teckningen för Ladugårdssjön, och vid dess södra strand är Ladugården (Ryhof) med sina byggnader belägen. Rakt söder om staden ligga stora moras; i öfrigt synas nästan endast skogar markerade. Stadens befästning utgjordes endast af ett staket; men en större bastionsbefästning är antydd.

Samme Heinrich Thome synes hafva varit den, som utarbetat en annan i Fortifikationens bibliotek befintlig teckning öfver Jönköping af 1627, "huru det är ärnadt att fortificeras". Enligt denna teckning skulle Jönköping blifvit mot land befästadt med ej mindre än 5 bastioner. Mot Vättern och Munksjön äro äfven starka befästningar antydda. Tre vägar leda in till staden, dels västerifrån genom fästningsområdet, dels söderifrån och österifrån genom stadsportar, af hvilka den östra, såsom den viktigaste, är stor och försvaras genom ett framför densamma lagdt hornverk. Teckningen finnes återgifven i "Schwensche Plante Booken". Hade dessa befästningsplaner blifvit förverkligade, hade Jönköping fått ett lika starkt som svårintagligt försvar. Någon bättre stadsbefästning än staketet blef emellertid aldrig utförd. Konungens framgångar i Preussen och i Tyskland minskade faran af ett anfall på det egentliga Sverige.

Man brydde sig ej ens om att underhålla slottsbefästningen; ty 1630 var åtskilligt af densamma förfallet, och den sydvästra bastionen tyckes ej hafva färdigbyggts. Konungen befallde bemälda år dels pfalzgrefven Johan Kasimir att sända krigsfolk från Östergötland och Småland till Jönköping för reparationsarbeten, dels Herman Wrangel att från pfalzgrefven för samma ändamål skaffa östgötafolk. I april 1632 beordrades Adolf Hård, öfverste för ett regemente Smålands knektar, att låta sitt folk i 3 veckor på egen kost arbeta på Jönköpings befästning, och den nye ståthållaren Lars Sparre befalldes att ditfordra 2 kompanier på dylikt arbete. Den 6 maj 1632 tillskref rådet Kraill, en annan från utlandet inkallad fortifikationsofficer, hvars fulla namn var Georg Günther Kraill von Bemebergh, att resa till Jönköping och gifva order om hvad där på fästningen skulle arbetas samt förordna en god byggmästare dit, "efter den där varit hafver genom döden affallen är".

* * *

Den nye ståthållaren Lars Eriksson Sparre var född 1590. Till ståthållare på Jönköping och öfver dess län utnämndes han 1627. Han slutade sin bana som vice president i Svea hofrätt och dog 1644. Han ligger begrafven i Ytter-Jerna kyrka i Södermanland, där hans graf finnes samt hans epitafium, vapen och anor ses.

* * *

Det s. k. slottet utgjordes af ett byggnadskomplex för det forna franciskanerklostret. Mot norr låg själfva hufvudbyggnaden eller hvad egentligen kallades slottet med sina trappgaflar. Det är det ursprungliga klostret med dess 40 alnar långa sal, där munkarne plägade samlas till ordenskapitel. Bakom slottet låg en fyrkantig kringbyggd gård, hvars östra sida ut-

gjordes af slottskyrkan, södra sidan af en större stenbyggnad och västra sidan af en mur med porthvalf. Framför slottet låg en smedja. Väster om slottsbyggnadskomplexet var uppförd en träbyggnad med vaktrum och söder därom lågo två stallbyggnader. Från slottsfyrkantens södra sida utgick en träbyggnad med fasaderna mot öster och väster. Slottskyrkan (det forna klosterkapellet) var mycket liten. Den mätte endast 13 alnar i längd samt 11 $^1/_2$ alnar i bredd. Den hade 4 dörrar och öfver dörrfälten voro evangelisterna målade. I takhörnen såg man fyra sibyllor, omgifvande den heliga jungfruns bild i takets midt.

Själavården i slottsförsamlingen upprätthölls af skolans conrector, som regelbundet predikade i slottskyrkan. I riksarkivet finnes ett kostnadsförslag, dateradt 1624, öfver hvad som "behöfves till täckning öfver gamla kyrkan vid slottet". Däraf inhämtas bland annat, att till tornbetäckningen behöfvas 50 skeppund bly.

* * *

Fästningens 4 bastioner hade namn efter Gustaf Adolf samt hans fader och moder. Den nordöstra bastionen hette Christina, den nordvästra Adolphus, den sydvästra Gustavus och den sydöstra Carolus. Christina och Carolus lågo sålunda närmast Munksjön, Gustavus och Adolphus utgjorde försvaret mot landsidan.

* * *

Härmed skulle egentligen dessa uppsatser vara afslutade. Men som en komplettering må tjäna nedanstående antydningar om Jönköpings slotts och fästnings ytterligare öden.

Efter Gustaf II Adolfs död fortsattes under förmyndareregeringen med åtskilliga tiders mellanrum arbetena vid slottsbefästningen i Jönköping under öfverinseende af Örnehufvud, Lars Kagg och Kraill, hvilken naturaliserats som svensk adelsman under namn Crail von Bamberg. Som byggmästare vid slottet nämnes Henrik Gottwald, hvarjämte slottsstaten upptager 1 murmästare och 1 kalkbrännare. Som ingeniör, särskildt anställd vid arbetena i Jönköping, nämnes en kort tid dessutom Johan Andersson Lenæus, hvilken med tiden avancerade till generalkvartermästare och adlades under namnet Värnschöld. Så finna vi t ex. att Lars Kagg i ett bref af den 6 juli 1640 bad att få behålla kvar i Jönköping Lenæus, hvilken man tänkt sända till Liffland, och denna anhållan blef beviljad.

Som vallmästare i Jönköping nämnes vid denna tid en viss Lars Pärsson.

Till arbetena användes dels knektar, dels allmoge. Dessa arbetare voro emellertid mycket betungade och illa aflönta. År 1638 inspekterade Örnehufvud och Kagg Jönköping där 300 knektar skulle arbeta. Emellertid hade ej mindre än 200 af desse lupit sin kos, därför att de ej fått högre läning än 20 kopparrunstycken per man i veckan. K. m:t befallde då landshöfdingen att återskaffa karlarna, åt hvilka skulle gifvas full läning. År 1639 sändes till Jönköping 400 man jämte 24 hästar och 44 kärror; men 1640 rapporterar Örnehufvud, att det gick långsamt med arbetena i Jönköping, hvarest funnes endast 100 man. Följande år gjordes anordning för att få materialier dit, och landshöfdingen anbefalldes att uppfordra folk dit. Rymningarna fortforo emellertid. År 1639 hade 38 östgötaknektar rymt från Jönköping. Landshöfding Rosenhane befalldes att låta taga fast dem, hvarefter Kagg skulle rannsaka dem samt hänga en eller två. De öfriga skulle arbeta i halsjärn vid vatten och bröd under en månad. Äfven följande år rymde knektar från Jönköping, och Kagg ville då låta saklöst skjuta dem, hvar de anträffades; men k. m:t befallde, att de skulle fasttagas och rannsakas. Ej mindre betungande var den börda, som för fästningsarbetet lades på allmogen. År 1635 begärde allmogen i Tveta och Mo härad lindring i byggnadshjälpen, men denna begäran afslogs, och 1640 skrifver Kagg, att det var svårt att få fram torf till Jönköping, emedan ingen ville köra för 6, knappt för 8 öre, hvarför k. m:t bemyndigar honom att i nödfall gifva 9 à 10 öre.

Efter förmyndareregeringens slut inställdes för krigets skull befästningsarbetena i Jönköping, men fästningen sattes i försvarsskick genom provisoriska verk.

Garnisonen i Jönköping växlade under denna tid i styrka: 1643 $^1/_2$ kompani; 1644

3 komp.; 1646 $^1/_2$ komp.; 1656 1 $^1/_2$ korpralskap; 1656 3 $^1/_2$ komp.; 1658 bestämdes att garnisonen skulle vara $^1/_4$ kompani i fredstid och 3 komp. i krigstid.

Arbetena inskränkte sig till knappast nödtorftigt underhåll till 1656, då under Värnschölds öfverinseende de båda bålverken vid Munksjön, som i många år "stått ofullkomlige", fullbordades, hvarjämte åtskilligt annat då och senare gjordes. Förborgen reparerades också. På stadens östra sida hade funnits ett ryskt staket; men detta var förfallet, hvarför nya provisoriska verk beslötos, hvilka dock aldrig kommo till utförande.

År 1657 befalldes Per Brahe att tillse befästningarbetena.

I allmänhet fanns en konduktör, ovisst hvilken, i Jönköping, och en sådan fanns där ännu i början af 1660-talet; men när Värnschöld dog 1674, var konduktören i Jönköping borta. På slottsstaten voro uppförda en byggmästare och några handtverkare, men 1662 indrogs byggmästaren. Under denna tid gjordes knappast de nödigaste underhållsarbetena. Slottsbefästningen vardt ej fullständigt afslutad.

Efter sin utnämning till generalkvartermästare uppgjorde Erik Dahlberg en ritning till befästningens iståndsättande, men k m:t resolverade 1677 att först framdeles yttra sig därom. År 1682 uppgjorde Dahlberg en teckning till stadsbefästning; men ej häller denna kom till utförande.

År 1688 utgjorde garnisonen blott 20 man. Jönköping var, sedan Skåne, Halland och Blekinge införlifvats med Sverige, ej längre någon gränsfästning och hade förlorat större delen af sin betydelse för landets försvar.

År 1687 utnämndes Erik Dahlberg till landshöfding i Jönköping. Det gamla till slott förvandlade klostret skyndade han att tillbygga. Men tillbyggnaden verkställdes med konstnärlig pietet. Trappgaflarna bibehöllos och det lilla slottskapellet med sina medeltidsmålningar lämnades i fred.

Så stod Jönköpings slott, en af de äldsta och minnesrikaste byggnader i riket, till 1737, då det grusades af brand. Slottet var då tillika tyghus, och i branden förstördes ej mindre än 396,000 gevär. Man misstänkte mordbrand, och dessa misstankar vunno en viss grad af sannolikhet däraf, att elden började hos en tygskrifvare, som ännu två år därefter satt häktad för förskingring af allmänna medel.

De gamla fästningsverken med sina bastioner, vallar och grafvar förföllo så småningom och grusades till ruiner. Många äldre Jönköpingsbor hafva som barn lekt bland dessa ruiner, af hvilka de sista spår tillintetgjordes, när hela det s. k. vallområdet jämnades till det moderna utseende det nu äger.